

Újpesti

2005. március XII. évfolyam 1. sz.

Helytörténeti Értesítő

A Kakas vendéglő egyleti helyiségében fertály órán át zúgott a taps. A Herta fivérek bejelentették, hogy a következő vasárnap újra előadják a Nótás kapitányt. Özönlöttek az emberek, hogy a jegy árával támogassák az Újpesti Munkásotthon megalapítását. A Szociáldemokrata Párt hozzájárulási blokkokat bocsátott ki, a helyi kereskedők bevételük öt százalékát ajánlották fel, az asztaltársaságok pénzt utaltak át. Jöttek a fások, az építők, a vasasok, a bőrösök, a szállítók, a textilesek, a húsosok, a szabók, a borbélyok, a pincérek, a kereskedők és a beszkártosok. A szövetkezet részjegyein az egyes szak-

mák és néhány magánzó osztozkodott. Az esztergomi káptalantól vásárolt épületben, – a Gyár utca 41. szám alatt – 1909. december 5-én megnyílt a munkásotthon. Színházterem, tucatnyi iroda, kártyaszoba, biliárdasztal és a friss napisajtó várta a betérőket. Esténként a zenekar és a dalárda próbált, hét végén a színjátszóké volt a ház. Közös színre vitt Bánk bán előadásuk híre még Pestre is eljutott. A jelmezeket nagy művészek kölcsönözték, a díszleteket ügyes kezű asztalosok és festők készítették. A Tisza-parti jelenet fűzfáit az újpesti Duna-partról szállították a színpadra. Óriási volt a siker az egykori Kakas vendéglő helyén. □ *Rojkó Annamária*

József Attila emlékezete 1937-1947

„Nem akarok vádolni senkit, se egyest, se csoportokat, se hivatalos, se »félhivatalos« szerveket. Csak a tényt állapítom meg: József Attilának semmiféle elismerés nem jutott azok részéről, akik a társadalomban, államban vagy kultúrában hatalmi pozíciókat birtokolnak. Csak a tényt állapítom meg: nálunk a költészet dicsőítése még mindig együtt jár a vaksággal az igazi s élő költészet iránt. Itt élhet és sikolthat szenvedésében egy nagyszerű ember: süket fülekre talál főképp azok körében, akik a legszívesebben nevezgetik magukat a kultúra hordozóinak. József Attilának csak egy közönsége volt, amely megható rajongással csüggött rajta élete végéig, amely ha fölkereste, ünnepelni tudta s egy időre megvigasztalni keserűségében: a szervezett munkásság.” Fejtő Ferenc (Szocializmus, 1937. december)

„...A hangot, amely tőle indult el, a mozdonykerék halálos kattogása elnyomni nem tudja, ez a hang ott rezeg, ott él a lelkekben, visszhangzik, elmúlhatatlanul bennünk marad, ott marad a haladó fiatal nemzedék küzdelmeiben és szavaival, verseivel, szellemével tragikus elbukása ellenére is biztat, ott áll mellettünk és a kétség pillanatában bátorítón, a sorba állva mondja – mint ahogyan valamikor írta –: »Én József Attila, itt vagyok!«” Molnár Tibor (Brassói Lapok [Románia], 1937. december 12.)

„Súlyos szemrehányásokat kap a jobb oldal és az egész nacionalista magyar élet. Vádoló hangok, szemrehányó írások özöne arról beszél, hogy a magyarság – íme – ismét veszni hagyta egyik nagytehetségű fiát: József Attilát, a költőt. A Zsoltok és Ignatusok fejlett technikája a megföllebbezhetetlenség szuggesztivitásával olvassa ránk, hogy milyen súlyos a vétünk a költő halálában. Bűnösök vagyunk valamennyien – magyarok –, magánemberek és az állam, egyén és közösség, – mert közönyünk és meg nem értésünk elzárta a tiszta irodalom útjait járó tehetség előtt az érvényesülés útját. A költőt ez a szellemi ostromzár örölte fel testben és lélekben, mely eddig min-

den magyar tehetség felé megmutatkozott a közönyünkben. Különösen pedig ebben az esetben, mikor egyszerű paraszti sorból önérejből felküzdött tehetség kereste a kibontakozás útját – a szellemi és kenyérbeli megértést.” (Összetartás, 1937. december 19.)

„»A költő hasztalan vonít« mondja József Attila, de az ő keserűsége és magányossága merőben különbözik elődeinek sorsától: József Attila elhagyatottságában is érzi a nagy kollektívumhoz való tartozását. [...] művészi tevékenysége egybeesik a fasizmus felfelé ívelő pályájával. [...] József Attila nem lett volna igazán nagy költő, ha a valóságot szebbé hazudta volna.” (Szabad Ujpest, 1945. december 8.)

„[...] elismeréssel kell szólnunk a József Attila Társaság működéséről, mert a rövid idő alatt, amióta ismét megkezdette működését, a pályázat kitűzésénél máris bizonyosságot tett arról, hogy a két testvérváros, Újpest-Rákospalota kulturális életében valóban irányító szerepet játszik. A két város társadalmi örömmel támogatja a [helyi] József Attila Társaság munkáját, mert ez egy nagy, múltbéli kulturális hiányosságot pótol.” (Független Nemzet, 1947. június 26.)

„December 5-én lesz tíz éve annak, hogy a balatonszárszói állomáson egy sovány, szomorútekinetű fiatalember a tehervonat alá vetette magát. Így halt meg az akkori Magyarország legnagyobb költője, a magyar proletariátus érzéseinek legművészebb hangú megszólaltatója, József Attila. Küzdelmes, nehéz gyermekkor volt, egy ferencvárosi bérházban látta meg a napvilágot, egy kis külvárosi munkáslakásban, ahol József Áron szappanfőző munkás lakott fiatal parasztlány származású feleségével. [...] Ez a küzdelmes, nehéz gyermekkor azonban nem maradt haszon nélkül. József Attila a ferencvárosi proligyerek ezen keresztül érezte át oly mélyen és igazán az egész dolgozó nép nyomorát. [...] József Attila életerejét felörölte a súlyos küzdelem. Súlyos idegbajjal, megzavart lélekkel indult a halálba.” Szüdi György (Jövő, 1947. december 3.) □ (Összeállította: Szöllősy Marianne)

Újpesti

2005. március XII. évfolyam 1. sz.

Helytörténeti Értesítő

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

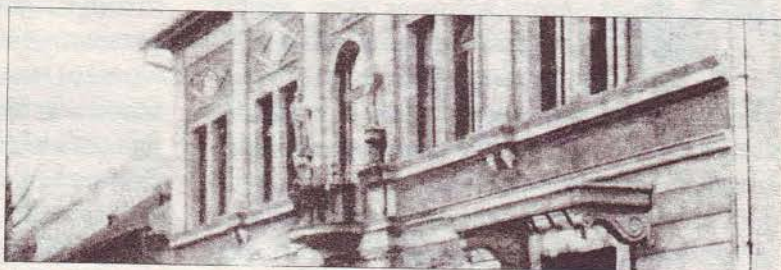
A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
FERICSÁN KÁLMÁN *tanár*
GELLÉRI ISTVÁN, *az Újpest
Galeria vezetője*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
JÓZSEF ATTILA *költő*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
LŐRINCZ RÓBERT *térképész,
helytörténet-kutató*
ROJKÓ ANNAMÁRIA *újságíró*
SALAMON LAJOS *nyugdíjas*
DR. SZERÉNYI ANTALNÉ *tanár*
SZÖLLŐSY MARIANNE
helytörténetigűjtemény-vezető
DR. VALACHI ANNA *irodalom-
történész, főiskolai tanár*

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tel.: 231-3160, fax: 231-3161
Kiadja: Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: NAGY LÁSZLÓ

Az egykori Munkácsotthon Újpesten (részlet)

1	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Munkácsotthon, 1909</i>
Múltidéző	
2	József Attila emlékezete 1937-1947 Összeállította
SZÖLLŐSY MARIANNE
Tanulmány	
4	VALACHI ANNA <i>József Attila Újpesten
Garabonciáskalandok, kurzusok a szabad ég alatt</i>
Közlemények	
9	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpest község főutcája
a 19. században, 1. rész</i>
11	DR. SZERÉNYI ANTALNÉ <i>Az újpesti elemi iskolák
története, 2. rész</i>
14	IVÁNYI JÁNOS <i>Rejtett szépségek Újpest utcáin</i>
16	LŐRINCZ RÓBERT <i>A labdarúgás kezdetei Újpesten, 3. rész</i>
17	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Az újpesti ellenforradalom</i>
19	GELLÉRI ISTVÁN <i>Újpesttől Párizsig
Vértes Marcell, a Montmartre festője</i>
21	FERICSÁN KÁLMÁN <i>Négy generáció a szakmában
és az iskolában</i>
22	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Megpezsduilt vizek</i>
24	JÓZSEF ATTILA <i>Lebukott</i>
Híres újpestiek	
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Gozsdu Emánuel</i>
Interjú	
28	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Igyekszem az élet napos
oldalán járni</i>
Levelesládánkból	
31	SALAMON LAJOS <i>A királyasszony lovagja</i>
32	Helytörténeti hírek

VALACHI ANNA

József Attila Újpesten

Garabonciáskalandok, kurzusok a szabad ég alatt

A ferencvárosi születésű József Attila a húszas évek végétől gyakran kivillamosozott a fővárosból Újpestre, hogy fölkeresse költőbarátját, Berda Józsefet, később pedig illegális mozgalmi munkája is erre a környékre szólította.

Berda József így idézte föl kapcsolatukat. „József Attila sokat járt hozzám Újpestre, a Megyeri csárdába, az Illik-féle halászcárdába és a volt Pannónia kávéházba. Nagyokat iddögáltunk, de még többet vitatkoztunk, jókedvűen, de sokszor konokul ragaszkodván szempontjainkhoz. József Attila ugyanis konokul ragaszkodott ama nézetéhez, hogy »a költészet – csak nyelv«. Sok mindenben egyetértettünk, de ebben az egyben nem.”

Az ételre, jó szóra, szeretetre sóvargó, gyermeklelkű garabonciások szellemi rokonságát a kritikusok is fölismerték, s egymáshoz viszonyították lírai teljesítményüket. Forgács Antal így írt róluk a Kortárs 1930-as évfolyamában: „Megszületik a magyar líra két nagy csavargója, József Attila és Berda József, és megszületik velük a csavargó líra. József Attila szereti magát villoni gyökerekhez kötni, pedig egészen innen sarjadozik a magyar talajból [...] Berda József költészete ugyane töből fakad, de belőle hiányzik minden szociális felkívánczolás.”

Németh László, a Nyugat kritikusa azonban mindkettejükéről gunyoros-fölényes idegenkedéssel nyilatkozott. A folyóirat 1930. január 1-jei számában, Berda József Öröm című kötetéről szólva, egymás mellett említette az újpesti költő és József Attila nevét, akinek Nincsen anyám, se apám című kötetét két hónappal korábban ugyanő fitymálta le a Babits Mihály szerkesztette folyóiratban. Németh László ezúttal így vont párhuzamot köztük: „Mennyi ideje, hogy József Attila csavargólírájával foglalkoztunk? S íme, egy tótszemű József Attila. Őszintébb csavargó, de szelídebb legény”. A megbírált Berda systerő sértettséggel reagált –

és József Attilához hasonlóan nem Némethre, hanem Babitsra, a főszerkesztőre haragudott. Ő azonban – óvatosabb duhajként – nem nyilvánosan, hanem kioktató-fölényes magánlevelében érzékeltette szakító szándékát, visszakérve Babitstól addig beküldött kéziratait. A Berdával és József Attilával szolidáris Illyés Gyula hiába próbálta megvédeni barátait a Nyugat hasábjain: a betegesen érzékeny, jóvátehetetlenül megbántott Babits Mihály hallani sem akart a kritika kritikájáról.

1930 első hónapjaiban tehát mindkét költő izgatott, kimerítő napokat él át. Huszonnyolcadik születésnapját Berda József baráti körben ünnepelte – de József Attila ezúttal távol maradt, és a szemrehányó üzenetre 1930. február 5-én a következő levéllel mentette ki magát: „Drága Berda József, pénteken nem mehettem el, mert délben feküdvén le, elaludtam és csupán tízkor ébredtem. Annyi rengeteg gondom, bajom és legyűrni valóm van, hogy – noha fogadkoztam erősen – levélben sem üdvözölhettem. Istenem, vegyen csak egy adag gyomorbaft, társadalombiztosító kezelte egészséget az idegekben, ehhez épp a szóban forgó napok tartamára kettős foggyulladás, aztán egy rakás vállalt, noha nem fizetett, ám teljesítendő munkát – mindjárt visszatér emberekbe vetett, avagy vethető bizalma, amelynek, lám, rajtam keresztül kellett legyen megrendülnie... Köszönöm, hogy megvédett, de a pokol minden papáinak se mondjon le miattam valóságos előnyökről. Elveszett ember vagyok én – azért merészelem az elevenek zörejével háborítani ezt a finomságos irodalmi életképet. Igazság, nem józanság – maga még vigyázhat magára – amit ír (nagyobbrészt) el tudja helyezni – én már ritkán vakkanatok, mint a süket kutya, akkor se nagyon közölhetőt. Most különösen nekikeseredett volnék – ennek tudja be levélkém szokatlan ütemét. Magának egyelőre komolyan örülök. Üdvözlöm szeretettel, mígnem találkozhatunk is. József Attila.”

Megrendítő, depresszív lelki állapotot tükröznek ezek a sorok – és eszünkbe idézik József Attila akkori labilis érzelmi állapotának lehetséges kiváltó okait: a Babits-affér közeli, idegpróbáló élménye előtt pár hónappal – 1929. október közepén – még szanatóriumi beutalt volt Balatonlellén, ahol orvosai a Vágó Márta-szerelem kudarc után diagnosztizált „neurastenia gravis”-ből igyekeztek kigyógyítani. Kedélyére és munkakedvére azonban nem a gyógyszerek, hanem a bizalomteljes emberi kapcsolatok és a közösséget végzett feladatok hatottak pozitívan.

Hamarosan Petőfi szerepkörében talált magára, amikor összekötötte az életét Szántó Judittal, és csatlakozott az illegális kommunista párthoz.

Szabadság, szerelem – e két, költőhöz méltó cél adott erőt számára, amikor az esernyőgyári munkásnő és mozgalmi szavalóművész Judit társa lett, és szemináriumokat tartott az úpesteri-rákospalotai munkásfiataloknak, miközben a magyar nyelvű proletárköltészet művészi megújítására tett kísérletet.

Ekkoriban, 1930 körül ismerkedett meg Anton Strakával, a budapesti csehszlovák követség kultúrattaséjával, aki pesti lakásán minden hét pénteken vendégül látta a magyar irodalom akkori kiválóságait, arra kérve őket, fordítsák le és népszerűsítsék Magyarországon a cseh költők verseit. Szalatnai Rezső visszaemlékezése szerint „a cseh diplomata ismerte József Attila költői értékét, s ő nyerte meg annak, hogy vállalja a fordítások oroszán részét. Straka nemes gesztussal fizette ki e műfordítások honoráriumait Attilának; volt idő, hogy ez volt a költő egyetlen biztos jövedelme. Attila nem tudott csehül egy szót sem, mégis Wolkert, Bezrucot, s Josef Hora, Bednár, Pisa és Kubka verseit kitűnően fordította magyarra. [...] Straka antológiájának teljes kézírata már 1933 tavaszán készen állott (1933. május 12-én írta nekem Straka, hogy nyomdakész), mégiscsak jó három évvel később jelent meg Budapesten, 1936-ban.”

A korabeli úpesteri irodalmi és művész-társaság tagjai rendszerint a Vágner-vendéglőben találkoztak, s akkor ismerkedtek meg József Attilával, amikor az Straka meghívásával és kérésével toppant be törzshelyükre. A találkozás körülményeit Acsády Károly úpesteri hírlapíró

Sündisznótor című, novellisztikus írásában idézte föl a József Attila Emlékkönyvben, látványosan érzékeltetve a szelíd-szolid-nagylelkű költő erkölcsi kisugárzásának járványos önzetlenséget előidéző hatását.

Ám nemcsak irodalmi, hanem politikai célok is motiválták a költőt, amikor budai (Margit körúti), majd pesti (Székely Bertalan utcai) bérlakásából nekivágott a vidéki kirándulással fölérő, mind ismerősebb ismeretlennek: Göd, Újpest és Rákospalota irányába.

Szántó Judit tanúsága szerint az illegális munka – minden izgalma, konspirációs kényszere ellenére – nyugalmat hozott József Attila életébe, mert úgy érezhette végre: szükség van a tudására, a képességeire. Sokakat lelkesített mozgalmi verseivel a gödi kirándulásokon, valamint az úpesteri munkásotthon rendezvényein. Használni vágyott, nem ragyogni – mint egykor Petőfi –, ezért a politikai rendőrség érdeklődése ellen védekezve arra is vállalkozott, hogy a nép ajkán hagyományozódó folklór mintájára, név-aláírás nélkül adja közre a mozgalmi szellemet erősíteni hivatott, Lebukott című versét.

Villon ihletésében írta ezt a költeményt, melyről Szabolcsi Miklós úgy vélekedett: minden bizonnyal pártfeladatként, egyszersmind játékos erőpróbaként készült, azzal a nem titkolt céllal, hogy a költő „sajátos munkásmozgalmi balladát” alkosson, magyar nyelven. A közösségi élményből – egyszersmind irodalmi ambícióból – fogant vers a szerző életében nem jelent meg nyomtatásban, és nem is kötődött a nevéhez; gépirásos másolatokban, illetve szájról szájra terjedt (sokan ugyanis kívülről megtanulták a mozgalmi indulóval fölérő költeményt). Névtelen szerzője is gyakran szavalta a verset 1931 nyarán, a gödi munkásstrandon.

A cím azonban baljós ómennek bizonyult: a vers is „lebukott”, másolatai több alkalommal a rendőrség birtokába kerültek. Egy razzia során az izgatásra alkalmasnak ítélt költemény gépiratát is megtalálták a költő barátjának, dr. Kulcsár Istvánnak a lakásán, ennek következtében 1933. május 5-én József Attilának a bíróság előtt is védekeznie kellett a szerzőség ellen. (Nem lehetett egyszerű kinyomozni a névtelenül keringő vers költőjének a nevét – mégsem volt lehetetlen. Az individuálpaszichológus Kulcsár dr. ugyanis azt vallotta a tárgyaláson, hogy az inkriminált verset páciense egy gö-

di kiránduláson hallotta, az analitikus kezelés során emlékezetébe idézte, majd rögtön le is gépelte a szövegét. József Attila pedig – rendkívüli memóriáját bizonyítandó – elejétől végéig fölmondta bírái előtt a tiltott-büntetendő költeményt.)

Andrásfi Gyula, egykori cipész munkás (az ötvenes évek végén az úpești tanács elnöke) akkoriban csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, amikor József Attila marxista szemináriumokat tartott Újpesten és Rákospalotán. Ő – visszaemlékezése szerint – 1931 tavaszán találkozott először a költővel Dinda Béla és felesége rákospalotai, Imre utcai lakásán, ahol a tudományos szocializmus iránt érdeklődő munkások összegyűltek. „József Attila úgy jött be oda, mint egy idegen fiatalember, s a nevét persze nem kérdeztük. Azt viszont mindjárt láttuk, hogy szépen, szabatosan beszél, szépen ejti ki a szavakat” – idézte föl később (az ötvenes évek közepén) egykori benyomásait a régi tanítvány. – „A »Schönstein«-féle marxista füzetekből tanított (ezek akkor még csak németül voltak meg). Ismertette a különböző pártkiadványok tartalmát, a kommunista újságot is többször megvitattuk, így ment ez hétről hétre.”

A „névtelen” szemináriumvezető „önleplezéséről” is ebből a visszaemlékezésből értesülhetünk. Amikor az egyik hallgató gunyorosan idézte a költő egyik versét: „Hej, burzsoá, hej, proletár! – én, József Attila, itt vagyok!” – „akkor buggyant ki belőle: »Ezt én írtam, Én vagyok József Attila.«

Elcsodálkoztunk persze, bár nem nagyon, hiszen nemigen tudtuk, milyen nagy költő ez a kedves, jókedvű fiú. Attól kezdve mindenesetre sokszor mondogatta el nekünk a saját verseit, mi meg vitatkoztunk vele, lassan már ott tartottunk, hogy több szó esett a versekről, mint más marxista tanokról. Egyiket-másikat nehezen is tudtuk megérteni, az olyanokat, hogy »Csibor húzzon tücsökzenét undok urad udvarába!«, szóval az Öt szegény szól című versét. De ő aztán megmagyarázta, hogy ezek az átkok nemcsak a csöszt illetik, hanem gazdáját is – aki nem engedi még fürödni se, egy kicsit felüdülni se a fáradt vándorlegényeket –, s magyarázt az azt teszi: fulladjon meg. S így dögöljön meg az el-

nyomó világ minden őrzője, csösz, botosa, sordorja el őket a szegények áradatja.”

Nincs ugyan konkrét adatunk arról, hogy az osztályharcra fölesküdt József Attila tartott-e marxista szemináriumot baloldali barátainak (például Berdának) – de elképzelhető, hogy megpróbálkozott a fejtágítással, hiszen még élettársát, Szántó Juditot is módszeresen okította, mert mozgalmi múltja ellenére romantikus forradalmárnak tartotta a proletárköltő Hidas Antal elvált feleségét.

Az illegális előadásokról – a konspiráció szabályainak megfelelően – azonban barátai előtt sem beszélt. Komolyan vette a biztonsági intézkedéseket. Szántó Judit följegyezte: „Egyszer az elvtársaim arra kértek, tudván azt, hogy van egy főbérleti lakásom (amit ugyan kiadtam), adjam át illegális célokra. Attila ezt kereken visszautasította. Elég, ha a családban egy végez illegális munkát. Féltett engem. A szavalásokat, amik rendszerint a VS [Vörös Segély] javára történtek, nem kifogásolta.”

Nemcsak magánlakásokon tartott szemináriumot a költő, hanem később „konspirációs szempontok miatt, és hogy több hallgatója legyen szemináriumainak – a túrákon folytatta előadásait”. Gyakori vendége volt az Újpești Munkásotthonnak is. Itt adták elő először a Lebukott című versét is, amelyet eredetileg Andrásfiéknál „kézzel vetett papírra, erről tanulta meg Páncél Pál, mert ez a forradalmi verse akkoriban sehol sem jelenhetett meg nyomtatásban.” Minden bizonnyal a műsoros kultúresteken is gyakran részt vett, amikor a Vándor-kórus vagy a Szalmás-kórus szerepelt – hiszen Vándor Sándor több József Attila-verset is megzenésített –, és az irodalmi estekről sem hiányozhatott, amikor Major Tamás, Baló Elemér, Jákó Pál vagy Horváth Ferenc mondott verset. Egész biztosan saját verseit is hallhatta a színpadról, hiszen az újpești „ifik jó része kötetnyi verset tanult meg tőle és más magyar vagy külföldi költőktől. Lelkeket forradalmasított, tudást közvetített, szép-érzékre nevelt.”

A túrázni járó József Attilára úgy emlékeztek vissza az egykori újpești fiatalok, hogy „szemérmes szégyellősséggel viselte szegénységét – soha nem vallotta meg, hogy éhes. Az ifik között felengedett, együtt evett a »közös kajá-

ból», együtt énekelt velük. Szemináriumot tartott részükre. [...] Attilának ritkán volt pénze, ezt azonban nem mondotta. Az elvtársai pénzt adtak neki össze villamosra. Ő azonban cigarettát vett a pénzért és gyalog ment haza. Később, mikor az elvtársak erről tudomást szereztek, megváltották a villamosjegyét.”

Élettársa az újpesti kiruccanások pozitív lelki hatásáról is beszámolt: „Egyszer késő éjjel, nyakig sárosan, boldog arccal jött haza Attila. »Te Jutka, ma rájöttem valamire. Képzeld el, Újpesten egy koporsóüzemben tartottam előadást a dialektikáról. És ahogy írva van, szép elméleti mondatok, kereken tisztán adtam tovább. Voltak vagy negyvenen, talán többen is. Ültünk a forgácsok között, vagy koporsókban, komoly, nehéz munkásarcokat láttam magam előtt, fiatalokat, voltak özszefűek is, és előadásom alatt itt-ott horkolást hallottam. Átvillant agyamon: Attila, ezek egész nap nehezen dolgoznak, fáradtak. A leninizmus és marxizmus tudomány. Attila, tudomány. Ezt így továbbadni kéthetenként vagy egy hónapban egyszer kevés és nem megemészthető. És akkor, ami a világon égető probléma volt, bedobtam a tömegbe. Rendes beszélő szavakkal említve a két osztályt, amely szemben áll, használva a burzsoá és proletariátus kifejezést és megszűnt a horkolás. És elmondtam, ami itt a kis hazánkban történik. Távol vittem, idegen országokra alkalmaztam, párhuzamot vontam az események között. Majd a rendes terminológiával bezártam [...] Érthetővé, élővé vált előttünk az egész [...] A kétórás előadásból mélyen az éjszakába nyúlva, még mindig beszélnem kellett. Még mindig kérdéseket tettek fel. És egyszerre nyílik az ajtó, egy drága öreg proletár néni lábasban grízes tésztát hozott nekünk. Nem volt tányér. Nagy tenyerekbe, papírba, lábosból, egy-két villa is előkerült, szedtük ki a gőzölgő tésztát. És én, aki soha nem szerettem a grízes tésztát! Holnap azt főzzél nekem, Judit.« Az előadás eredménye a következő héten abban nyilvánult meg, hogy egymás fülébe súgva a munkások továbbadták az előadásban hallott anyagot. Jelentkezett egy másik gyár: Attila, téged akarunk.

Hogy Attila lelkiállapota ebben az időben milyen volt, azt felmérni csak az tudja, aki valaha is érezte, hogy mit jelent a tanulni vágyó munkások szeretete. Megszűnik a lebegés, mert felelősséget érez az osztállyal szemben. A sze-

retetlenség érzete, ami olyan sokszor uralta Attilát, feloldódott, hiszen az édesanyját ott találta meg a grízes tésztát osztogató proletáraszonyban, majd ott találta a gyári munkások kérdéseiben, akik néha családi panaszaiikkal is Attilához fordultak, és ő, aki apa nélkül nőtt fel, ezekben az emberekben a családját látta. Itt erős volt. Itt ő volt a felnőtt.”

Akik ismerték és szerették a költőt, filmszerű elevenességgel idézték meg alakját és a vele kapcsolatos élményeket. Andrásfi Gyula több előadást is hallott József Attilától a túrakon; az ifjúság nemi problémáiról is a szabadban beszélt. „Ezekre a kirándulásokra mi turistanadrágban, bakancsban, hátizsákkal mentünk, voltunk húszan, harmincan, negyvenen, néha hatvanan, sőt többen is. Ő pantallóban jött mindig, s félcipőben, mint egy kishivatalnok. Kint a hegyekben együtt énekeltünk, ő volt a fő énekes, sokszor tapsolt is hozzá. [...] Sokszor kijött a felesége is, Judit, legtöbbször Gödre, s ott szavalta Attila verseit a Duna-parton. [...] Igen kifejezett kollektív szolidaritási érzése volt [...] Egy ízben, amikor a túrán elszavalta Lebukott című versét, saját kalapjával járta körbe az ott jelenle-

József Attila (Mészöly felvétele, 1928, Petőfi Irodalmi Múzeum)

vő elvtársakat, és úgy gyűjtötte össze a pénzt a börtönben levő elvtársak, illetve azok hozzátartozói részére – mint ahogy akkor szokás volt mondani – a V. S. részére.”

Arról is Andrásfi adta a legérzékletesebb leírást, miképp szakadt meg az Újpest-hez kötődő költő mozgalmi munkájának idilli időszaka: „Nem mindenki szerette őt, idehaza sem, és külföldön sem. 1931-ben, egy kora nyári vagy őszi napon, megérkezett Rákospalotára, elől az inge csupa víz volt, nem izzadságtól, hanem a sírástól, könnyei hullottak, kinyitotta tenyerét, és benne találtunk egy összegyűrött lapot szinte átnedvesedve. Úgy emlékszem, hogy az 1931-ben, a Szovjetunióban megjelenő Sarló és Kalapács című lap volt, amelyben az volt, hogy József Attila »a fasizmus táborában keresi a kivetett utat«. Mi nem értettünk ezzel egyet. Mint kerületi titkár, az akkori felső kapcsolatom felé, a Budapesti Pártbizottsághoz meg is tettem az észrevételemet, sajnos, nem nagy sikerrel, mert [...] 1932-ben, a Társadalmi Szemlében, megjelent Pákozdi Ferenc tollából egy cikk – szóljon mentségére, hogy azóta már igen-igen megbánta, már a felszabadulás előtt –, amelyben kifejtette, hogy József Attila költő, de nem proletár költő. De nemcsak irodalmi vitákban, hanem személyi vitákban is igen sokszor támadták Gödön, a Duna-parton vagy más helyeken, bár ő a harcot elég jól állta. Akkor általában, amikor szemtől szembe vitatkozott valakivel vagy valakikkel, sohasem érezte azt, hogy nincs igaza, vagy hogy kisebbségben van. Bátran állta a harcot. Köztünk, munkások, elvtársak között, otthon érezte magát, de különben csakugyan sokat küszködött.”

József Attila az őt ért támadások után – a szektás-dogmatikus szellem veszélyeit fölismerve – fokozatosan eltávolodott a kommunista mozgalomtól, s közösségi érvényű mondanivalóját mindinkább eretnek különvéleményként volt kénytelen megfogalmazni. Hasonló felfogású író- és költőbarátaival – Berda Józseffel, Fejtő Ferencsel és Illyés Gyulával – azonban továbbra is együttműködött. 1932 júliusában az Illyéssel közösen fogalmazott halálbüntetés elleni röpirat aláírásgyűjtő ívei közül Berda azt a papírt írta alá, amelyen József Attila neve szerepelt az első helyen, s ő maga köröztetette a dokumentumot.

A gödi túrákra azonban továbbra is eljárt a mozgalomból „csak egy pillanatra kimart” költő – mert a szabadság és az összetartozás élménye elemi igénye volt, akárcsak híres természetjáró, Szent Ferenc-i hévvel prédikáló barátjának, Berda Józsefnek. A két költő szoros kapcsolatáról 1932–33-ban több dokumentum is tanúskodik. Ott voltak mindketten 1932 szeptemberében az Írók Gazdasági Egyesülete (IGE) által rendezett Balatoni Íróhét összejövetelein: két keszthelyi strandfotón és egy füredi csoportképen is együtt láthatók – fürdőruhában és öltönyben, önfeledten és öntudatosan.

József Attila Óda című versének első hallgatója is Berda József lehetett, hiszen az 1933. júniusi lillafüredi írótalálkozón – akárcsak az előző évi íróhéten – közös szobában aludt a két barát. Szőke György szerint – a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárában őrzött Berda-valomás alapján – a mindkettejük által megbántott és kibékíteni vágyott mester, a Babits elleni engesztelő verset is ezen az éjszakán tökéletesítette József Attila. „Én már rég elaludtam, alszom – mondja Berda –, és fölgyullad a villany, megzavarta a szememet, és akkor mondta Attila, hogy lehet így aludni, ilyen mélyen hortyogni [...] Most büntetésből felébresztelek. Hallgasd meg. A Babitsról írott verset írta, hogy »magas, szikár alak, megbántottalak« [sic! így, hibásan idézi emlékezetből Berda], azt rögvest azon az éjjel nekem fölolvasta. [...] Utána elolvasta az Odát. [...] Én hallottam először, az ott született meg abban a szobában. [...] Én azt mondtam, mindkettő remekmű. És azt mondtam: Babits nem érdemli meg ezt az elégtételt, ezt a gyönyörű verset. [...] Nem baj, azt mondja [József Attila], nézd, szabad elérzékenyülni.”

József Attilát nemcsak a „zordon Szépség” műzsája, hanem a szívesen földézett tájak, az elvesztett otthon élménye is gyakran megihlette. Hogy milyen érzelmekkel gondolhatott Újpestre, kiderül Csoszogi, az öreg suszter című elbeszéléséből, melyet 1932-ben a Tündér-ujjak című lap fölkerésére írt. Ebben a nagy gyönyörűséggel alkotott írásában a ferencvárosi emlékeit feldolgozó író édesanyja nem a Világ moziba jár takarítani – mint tette egykor a valóságban –, hanem az újpesti filmszínházba.

Ennél beszédesebb fiúi vallomást nem is kaphatott volna a befogadó város – az otthon-élményért hálás költőtől. □

Újpest község főutcája a 19. században, 1. rész

A mai Árpád út legfőbb feladata a Duna, valamint a pest–váci országút (ma: Váci út) és Palota (Rákospalota) község közötti összeköttetés biztosítása volt. Az újpest–fót–gödöllői törvényhatósági út részét képezte, vonala a váci állami országúttól egészen Palota falu központjáig, a mai Kossuth utcai református templom helyén álló községházig húzódott (innen töréssel a Kossuth utcán át vezetett tovább Fót felé).

Az 1830-as évek végén a Duna mellett, nyugati vége vált lakottá, Újmegyer (Újpest) település új épületeit első polgárai ekkor kezdték felépíteni. A telep a két legfontosabb út, a pest–váci országút, valamint a rákospalotai út mentén folyamatosan terjeszkedett észak, illetve kelet felé.

Itt iparosok, kereskedők letek otthonra. A község fejlődését jól jellemzi, hogy 1870-ben már 519 lakóház állt itt. Keleti irányú kiterjedése 1877-ben már „egy negyedmérföldnél nagyobb szélességben terjedt”, nagyjából a mai Árpád Kórház térségéig lehetett házakkal körülépítve a rákospalotai főút vonala. A '80-as, '90-es években egészen Palota határáig lakott területté vált.

Vonalvezetését tekintve nem volt szabályos. Az építkezések nagyjából követték irányát, a házak egy részének egymás melletti, rendezetlen fekvése ennek köszönhető. Így maradhatott „görbe” Újpest főutcája. Egyik-

másik korabeli térkép a lakott területen kívüli részét fasorral szegélyezett útként ábrázolja. A községen belüli szakaszán valószínűleg víz-elvezető árok húzódott. Korai nevének hivatalos megállapításáról nincsenek információk, csak irányát követve nevezhették Rákospalotai útnak, illetve forgalmát, szerepét tekintve Fő útnak.

A Rákospalotai út kövezése

Az utat kezdetben homok borította. Száraz időben, szeles időjárás esetén vagy gyorsabban hajtó kocsi után nagy por keletkezett, esőzések alkalmával pedig a gödrökben termelt pocsolyákat kerülgetve, sárban kellett közlekedni. Ezen az állapoton kívánt változtatni Újpest előljárósága, amikor 1870-ben elhatározta a Rákospalotai út kikövezését. A burkolatot 6 öl (11,4 m) szélességben a község, a fennmaradó 4-5 ölnyi (7,6-9,4 m) részt – beleszámítva a járdák 2 ölnyi (3,8 m) szélességét – a háztulajdonosok költségén kívánták megépíteni, 40 öl (75,9 m) hosszúságban. A munkálatokra Schipl István és Gottfried Ferenc vállalkozókat kérték fel. A szerződés megkötése után az építkezés július 1-jén kezdődött.

Ez a rövid útszakaszon létesített burkolat csak kismértékben segített, az út nagyobb része az időjárásnak megfelelően még mindig hol poros, hol pedig pocsolyás, sáros volt. Javításának fedezésére 1871-ben a község kölcsönöket vett fel, ehhez az akkori legnagyobb

A Fő (ma: Árpád) út Váci úti vége a 19-20. század fordulóján

ipari üzem tulajdonosa, Stern Ignác szeszgyáros anyagi felajánlása nagy segítséget nyújtott. Ám a meglévő kövezetet ez év augusztusában részben felszedték, ugyanis épült az újpest-rákospalotai lóvasút vágánya. A község vezetősége kifogásolta, hogy a lóvasúti társaság értesítés nélkül fogott bele a munkába, s tudta nélkül kezdődött meg az út Váci út felőli végén lévő emelkedő szintvonalának lejjebb szállítása. Augusztus 29-én bírói eljárás során megtartott helyszíni szemlén a megyei mérnök megállapította, hogy az építkezés rendben zajlik, azonban a lóvasúti céget kötelezte a felszedett kövezet ugyanakkora nagyságban történő visszahelyezésére, illetve ahol az úttest szintjét csökkentették, a járdák szintjét is lejjebb kellett vinni. A megbontott kövezetet ugyanolyan minőségben azonban már nem tudták helyreállítani, javítására csak később kerülhetett sor.

Stern Ignác ismételt felajánlása folytán 1876–77-ben újabb szakaszon került szilárd burkolat a Fő útra, így már a Duna és a Lóvy (Aradi) utca között teljes szélességében kövezeten járhatott Újpest lakossága.

A községi előjáróság felhatalmazta Horváth Ferenc bírót, hogy az 1878. évi költségvetés terhére pénzt vegyen fel a Fő út kövezési munkáinak folytatására. Az 1880-as évek legelején a Fő út először lerakott, váci országúthoz közeli kövezete már igencsak rossz állapotban volt. Javítására 1881 májusában Stern Ignác tett ajánlatot, mely szerint ő hajlandó a kövezetet ingyen a község részére bocsátani, ha a község állja a kövezési munkák kiadásait. A képviselő-testület köszönettel el-

fogadva az ajánlatot, megbízta az előjáróságot a munka mielőbbi megszervezésével. Később az útburkolatot a nagy igénybevétel miatt helyenként megint csak át kellett kövezni. Az akkori helyi újság, az Újpest és Vidéke 1885 novemberében számolt be a Fő út kövezetének ismételt javításáról.

Az út világítása

Újpest község területén korábban nem volt semmilyen világítás. Ez ügyben az első lépések 1870-ben történtek meg, amikor is az akkori bíró aláírta az Osztrák (később: Osztrák–Magyar) Légszesztársulattal a szerződést az újpesti gázvilágítás kivitelezésére vonatkozóan. Ennek értelmében a váci országút, a József (ma: József Attila) utca és az általunk tárgyalt Fő út kapott világítást. 1871-ben megkezdtek a lámpák felállítását is, ám először csak 1872. december 27-én gyűltak ki a légszeszlámpák Újpesten. Ekkor összesen 39 lámpa üzemelt. 1874-ben a községi világítás kiterjesztésén munkálkodtak, október 15-től a József utcában és a Fő úton már az István utcáig lámpafényben lehetett sötétség idején közlekedni. 1876-ban azonban a község a költségvetés hiánya miatt nem tudott fizetni a légszesztársaságnak, így az eladósodás következtében az év végétől átmenetileg szünetelt a világítás. Csak 1877 augusztusának első felétől, a pénzügyek rendezése után üzemeltek újra a gázlámpák.

Újpest piaca az út mentén

A piac kezdetben a Fő út váci országút felőli végén alakult ki. A mindinkább emelkedő kocsiforgalom, majd az 1872-ben megindult lóvasút közlekedése akadályoztatva volt a kereskedők, termelők kocsijai, szekerei, sátrai miatt. Előjárósági határozat alapján a szerdán és szombaton tartandó hetivásároknak az új piac téren, a mai Szent István téren jelöltek ki helyet, itt árusíthattak iparcikket is. A sátrakból való árusítást a Fő úton nem engedélyezték. A nagy forgalmú, a Beniczky (ma: Berzeviczy Gergely) utcáig terjedő, a Fő út két oldalán elnyúló piac végleg csak egy évtized múltán, 1883-ban szűnt meg, illetve került át a piactérre. Addig a gyalogosan szállítható portékával rendelkező piacozók értékesíthették itt áruikat, majd délelőtt 9, télen 10 óra után házalni mehettek. (Folytatjuk...)

A már lebontott Árpád út 33/b. és 33/c. A két épület bomlokzata nem egy vonalban helyezkedett el, mindez utal az út egyenetlen vonalvezetésére

Az újpesti elemi iskolák története, 2. rész

1868-ban Újpest nagyközség lett. Ez nemcsak a közigazgatásban hozott változást, új feladatokat, hanem többek között az oktatásban is. A község lakóinak száma rohamosan nőtt. A népoktatás kérdése előtérbe került Újpesten is. Az első magyar nyelvű népiskolai rendelkezés és szabályzat, mely 1845-től 1868-ig érvényben volt, kimondta, hogy a községeknek kell fenntartani az alsó, I–II. osztályú elemi iskolákat 6–12 éves korú gyermekek számára. A tanügy terén a kor nagy politikai eredménye volt, hogy megerősítette a tankötelezettséget. A törvény kötelezte a községeket iskolák létesítésére és tanítók alkalmazására.

1869-ben négy elemi iskola működött Újpesten. Anyagiakban egyik sem bővelkedett. A községi számadáshoz 1867-ben fűzött megjegyzés: „Az izraelita adózó polgárság hozzájárul a rom. kath. iskola fenntartásához, szabad akaratból pedig a templom és az iskola építéséhez, ezért méltányos hogy a község is hozzájáruljon az izraelita iskola fenntartásához.” Ez meg is történik, a községi hozzájárulás az izraelita iskolának 200 Ft-ot irányoz elő, a helvét iskolának 100 Ft-ot juttat, a katolikus iskola államsegélyben részesül. A Fő u. 12.-ben lévő „oskolaház” értékét az 1868-as és 1869-es számadások ellentmondóan határozzák meg, 6000, illetve 3600 Ft értékben. Az eltérés oka valószínűleg az, hogy a költségvetés beszámítja a korábban megvett Attila utcai ház értékét is. A felszereltségről mindössze néhány adatunk van. Annyit azonban ki lehet olvasni az értékmegállapításokból, hogy az intézmény 3 vaskályhával (érték nélkül), fekete táblával (80 kr), egy svájci és egy közönséges „oskolaórával” (10 kr) rendelkezett. Tanítói fizetésként az 1869-es költségvetés évi 400 Ft-ot, a „vándortanítóknak” (valószínűleg a segédtanítóknak) 300 Ft-ot irányoz elő. Az izraelita iskolának és a helvét iskolának összesen 400 Ft-ot. Így az oktatás személyi kiadása 1100 Ft. A „vándortanító” alkalmazására vonatkozóan

ezt olvashatjuk: „Az iskolakötelezett gyermekek száma a 400-t meghaladja, akiket az eddigi községi tanító képtelen tanítani, közműveltség emelése céljából elkerülhetetlenül szükséges még egy tanító abban a reményben, hogy a legközelebbi jövőben egy általános községi iskola felállíttatik.”

A „vándortanító” beállítását az is szükségessé tette, hogy a „község oskolájában egy tanulóterem volt, de ebbe részben nem fértek be a megszorodott tanulók, részben annyira zsúfolt volt, hogy mindenféle betegségnek voltak kitéve, tehát elhatározott még egy tanulóterem felépítése.” Az előjáróság előtt ezért kettős feladat állt: tanítót biztosítani és tantermet építtetni. A tanítói „állomására” kiírt pályázat eredményes volt. 1869. szeptember 18-án az iskolaszék jelentette: „nagy számban beérkezett képességi bizonyítványokkal felszerelt ajánlatok közül minden tanítói állomásra a legjobb bizonyítványokkal felszerelt ajánlatok közül hármat választott: Tipray Mihály, Sággy Béla és Fáczányi János ajánlatát. Rendes tanító lett Tipray Mihály, segédtanító Sággy Béla”. Ez utóbbi nem fogadta el a felajánlott alkalmazást, vagy kevesellte a fizetést, vagy azt, hogy csak segédtanító lett. Helyébe Kerner Vincét választották meg.

Újpesten az iskolabővítés ügye központi kérdéssé vált olyannyira, hogy az április 4-i

A mai Árpád út 21. szám alatti egykori közsegházát iskola céljára is használták

képviselő-testületi ülésen részt vett Pest megye tanfelügyelője, Szász Károly, s megállapította, a tankötelezett gyermekek száma csaknem ezer, a vallásfelekezet nélküli iskola befogadóképessége 140, esetleg 160 fő. Legkevesebb még két tanterem lenne szükséges. A község az Attila utcában vásárolt házban két tantermet létesített, és ehhez államsegélyt kért. Újabb két tanterem építésére pályázatot írtak ki. Ezzel kapcsolatban az elöljáróság azt kérte a kormánytól, hogy a létesítendő két tanterem építési és berendezési költségeihez járuljon hozzá. A két új tanterem építésére Ehrenwald Simon újpesti polgár kapott megbízást. A polgárok segítőkészségét mutatja, hogy az Első Pest-Fiumei Hajógyár 1000 db téglát, az Első Újpesti Szeszfinomító (igazgató Eppinger Farkas) 3000 db téglát, Wolfner Gyula kereskedő 100 Ft-ot adományozott. A tantermek megnyitása 1869. október 25-én történt, 45 tanulóval.

Újpest erőfeszítései a tantermek számának növelésére, az oktatás fejlesztésére kivívták Szász Károly tanfelügyelő elismerését. A megyei iskolatanács 1870. augusztus 31-i ülésén így nyilatkozott: „A lelkes Újpestet emelem ki itt, mely egy év előtt igazán semmiből két tantermet épített, két tanítói állomást szervezett (felszerelésben állami segély mellett), s most egy év múlva már ismert két tanterem van készen (felerészben ugyancsak államsegéllyel) s ismét két tanítói állomást szervezett a törvényes minimumokat tetemesen meghaladó fizetésekkel. Ide nézzetek! Itt a homoksivatagból egy község emelkedik s gyarapodik hihetetlen gyors számarányokban, fekvő birtok nélkül, csupa zsellérnéppel, kisiparosok- s gyári munkásokból, nem ura egy garas biztos közjövedelemnek, s egy év alatt négy iskolát állított, négy tanítóságot szervezett semmiből. Semmiből? Dehogy, buzgóságból. S mindez az újpesti iskolaszék elnökének, dr. Boskovitz Alajosnak az érdeme.” Újpest tekintélye megnőtt, s neve országosan ismertté vált, mert a Hon szeptember 2-i számában rövid hírben számolt be az iskolatanácsban elhangzottakról. Az újabb tanítói állomásokra 52 ajánlkozás érkezett, a 700 Ft-os helyre szabad lakással ismét Tipray Mihály

kapott megbízást, a 650 Ft-os helyre szabad lakással Schwarcz Mór. Az 550 Ft-os állást Kövér József abaujszántói tanító foglalta el. Kerner Vince segédtanítónak, aki az első osztályban végzett tevékenységével kiérdemelte a köz megbecsülését, mint rendes tanítónak 350 Ft-ról 500 Ft-ra emelték fizetését szabad lakással és 50 Ft pótlékkal a torna tanításáért.

A Pest megye oktatási vérkeringésébe bekapcsolódott Újpest egész tanügyi munkája megbecsülésének jele, hogy a megyei iskolatanácsba 1870. szeptember 29-én beválasztották Tipray Mihályt és Schwarcz Mórt, aki az izraelita iskolából jött át. A tanács december 19-i ülésén döntött arról, hogy a tanítókat és a tanítást magát értékelő viszonyok feletti véleményezésre bizottságot hoz létre. Ebbe beválasztották dr. Boskovitz Alajost.

Az állam pénzsegéllyel, különféle taneszközök adományozásával biztosította a tanítás folyamatosságát. Az újonnan épített tanteremmel együtt már négy helyiség fogadta a tanulókat. A megyei iskolatanács 1871 májusában utasította az iskolaszéket, hogy beíratási díjként 44 kr-t, tandíj címén havi 20 kr-t szedjen be, mert különben a tanító nem kaphat fizetést. Az iskolatanácsba beválasztott tanítók az üléseken való részvételért napidíjban részesültek. Ennek összege 2,40–3–3,40 Ft között volt a megválasztott személytől függően.

Az 1871/72-es év újabb biztató eseményeket hozott. A négy tanteremben 276 gyerek igyekezett megszerezni az alapismereteket. A község újabb államsegélyre szorult. A kapott 1960 Ft azonban csak pillanatnyi megkönnyebbülést jelentett. A községben levő házak közül Riczinger János háza látszott a legalkalmasabbnak a Lőrinc utcában. Igaz, hogy csak egy terem volt benne alkalmas tanítás céljára, de a vételár igen előnyös volt. A 3400 Ft vételárból ugyanis 2400 Ft-ot a község kifizetett, a fennmaradt 1000 Ft kifizetésére a helyi takarékpénztártól váltóra felvett összeg visszafizetésére „a község mint testület készfizetői kezességet vállalt”. Két másik házban is béreltek egy-egy helyiséget tanítás céljára, ezzel hétre emelkedett a tantermek és a tanítók száma. A hét teremben 570 diák talált helyet, termenként átlagosan 70–75 gyerek, többségükben fiúk. Bár a testi fenytést nem tiltották, bizonyos határokat azért nyilván be kellett tar-

tani. Ezt bizonyítja, hogy fegyelmi eljárást indítottak Kerner Vince tanító ellen egy diák bántalmazása miatt.

A község állandó anyagi hiánnyal küszködött. Az 1871-es iskolai költségvetés fedezetlen hiánya 4339 Ft. A megyei iskolatanács pártolólág terjesztette fel az újabb segély iránti kérelmet. Ugyanakkor rosszallólag említi meg, hogy Újpest nem nyit felsőbb népiskolai osztályokat (III–IV. o.), s ezért a hiányosságért elmarasztalja az előjáróságot. Ezzel egy időben az iskolaszék szigorú figyelmeztetést kapott, mert elmulasztotta záros határidőn belül bemutatni a községi iskolára vonatkozó számadásokat. A következő években tanítóváltozásoknak, rendetlenül fizetett tanítói illetményeknek gondja terhelte az iskolaszéket. 1873-ban a tanítói fizetések pontatlan kifizetése és a tanfelügyelői rendelkezések késedelmes végrehajtása miatt a megyei iskolatanács szolgabírói vizsgálatot rendelt el. A községi előjáróság módosította a segédtanítói illetményt. Az 1873/74-es tanévtől a segédtanító járandósága 450 Ft készpénz, állandó lakás (szoba, konyha, kamra) volt, a kertilletmény helyett 50 Ft készpénz fizetésekiegészítés járt. Halála esetén özvegye fél évig kaphatta ezt az összeget. Ebben a tanévben államsegélyként 3450 Ft-ot utaltak ki. Az 1873. évi számadás mutatja a gondokat. Az összes bevételen túli kiadás 1559 Ft 64 kr volt.

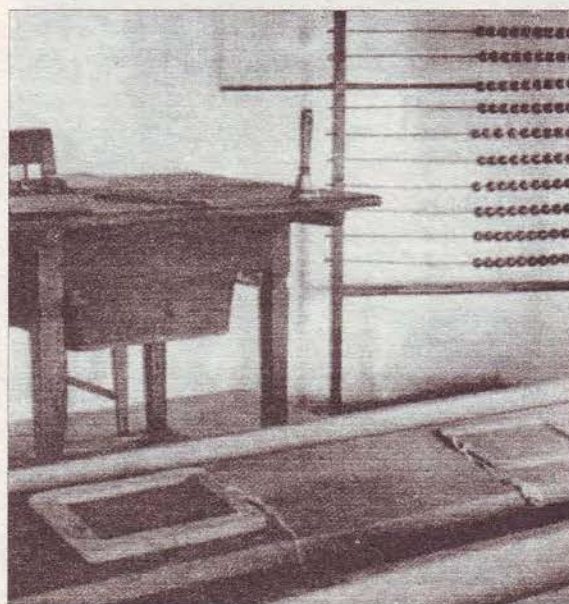
Az 1874. augusztusi iskolaszéki ülés ismét foglalkozott a tanítók anyagi és dologi járandóságaival. Megerősítette és kibővítette a korábbi döntést: a pedagógusoknak jár két padozott szobás lakás, havonként előre fizetés, halála esetén nemcsak az özvegy, de az árvák is megkapják az illetményt. Az iskolaszék szervezésében is változás történt. Már nem népszavazás útján döntöttek, mint az első iskolaszék felállításakor, az 1840-es években, hanem szolgabírói felhívásra a képviselő-testület által kijelölt személyekből választottak. Az újak csaknem valamennyien a régi testülethez tartoztak. Elnök lett Szentesi József. A szolgabíró előremutató változást várt az iskolaszéktől, ez azonban csak néhány év múlva következett be. Egyelőre a 4000 Ft-os államsegélyből csak 3000 Ft-ot kapott meg az előjáróság, 1000 Ft-ot csak akkor, ha igazolni tudják a község vagyontalanságát. A megyei iskolatanács vezetősége utasította az előjáróságot, létesítsen is-

kolaalapot, amelyből a felmerülő kisebb kiadásokat, pl. a tornaszerek újabb beszerzéséhez szükséges 400 Ft-ot fizetni tudják.

1874 végén a lemondott Kövér János tanító helyett Mádi Lajos református lelkész választották meg. Az iskolaszéki ülés jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: „Megválasztott Mádi Lajos helybéli lelkész, aki jelenleg is a II. osztályban mint segédtanító a legjobb sikerrel működik, egyhangúlag rendes tanítóvá.” Ő lesz az első, aki az iskolaszékhez intézett levelében (1875) nem az anyagi, hanem az oktatási eredménytelenségekre hívja fel a figyelmet. Nemcsak a tantermek szűkös számában kell a baj okát keresni, hanem abban is, hogy Újpesten a lakosság egy része folytonos változásban és költözködésben van, a növények nem a rendes tanév kezdetével jelennek meg az iskolában, hanem még decemberben, sőt januárban is jönnek. A beírt tanulók száma 550. Mint láttuk, ahhoz, hogy az oktatás valamiféle formában létezhesen, évről évre komoly összegű állami segítségre volt szükség. 1875/76-ban a hiány 3687 Ft volt.

Bizonyos, hogy nem egyedül a községi iskola küszködött a pénztelenséggel, a felekezeti iskolák is minden bizonnyal elsősorban anyagi okokból szüntették meg működésüket. 1875-ben az izraelita, 1876-ban a katolikus és 1878-ban az ágostai evangélikus iskola zárta be kapuit.

(Folytatjuk...)

Osztályterem a 19. század végén

Rejtett szépségek Újpest utcáin*

A Budapesti Műszaki Egyetemen (mai nevén Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem), az Építészmérnöki Kar rajzi és formaismeretek tanszékének belső folyosóin egy sajátos állandó kiállítás kelti fel az idegen és a karra beiratkozott hallgató figyelmét. A falakon kapuk, épületrészek, épületdíszítő elemek fényképei láthatók. A 19–20. század fordulójának építészhallgatója ugyanis egy ma már talán megmosolyogtató tantárgyat is tanult, amelyet „étképtan”-nak hívtak. Akkor ugyanis nem volt elég, hogy egy épület funkcionálisan megfeleljen, szerkezetileg megálljon, szükséges volt, hogy szép is legyen.

1995 őszén – az Építéstudományi Egyesület azóta már megszűnt, a századforduló építészete szakosztályának kezdeményezésére – konferenciát tartottak „Historizmus és szecesszió – Az épített környezet védelme” címmel. Ezen a konferencián megfogalmazódott, hogy mi, magyarok, akik nem rendelkezünk gótikus emlékekkel, mint a franciák, ókori és reneszánsz emlékekkel, mint az olaszok, a 19–20. század fordulóján épült eklektikus épületörökségünkre legyünk büszkéek.

Újpest is ebben az időszakban fejlődött várossá. A fejlődés az építési kedvet is növelte, s az építetők szerették volna megmutatni gazdagodásukat, feltörekvő szándékaikat. Igyekeztek eredménye neves tervezők megbízása, az igényes külső, a részletek szépségének igénye is. Nem volt véletlen tehát, hogy a Műegyetem Építészmérnöki Karán a Radványi György DLA

egy. docens által megindított „részletképzés és kompozíció” című fakultatív tantárgy keretében a III. és IV. éves építészhallgatók Újpesten is találtak megörökítésre méltó részleteket: épületeket, kapukat, kovácsoltvas korlátokat és díszeket.

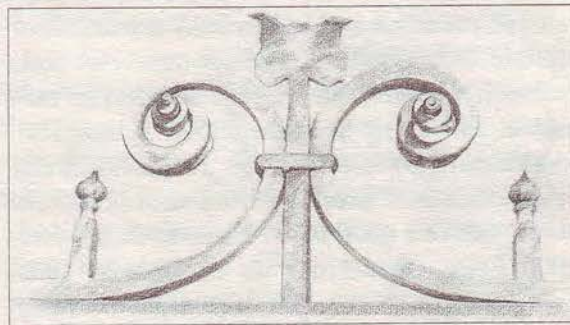
A történelmi emlékeket őrző kapuk felkutatásában részt vett az Újpesti Városvédő Egyesület néhány tagja – Kadlecovits Géza önzetlen, irányító támogatásával –, akik címeiket adva segítették a diákok munkáját. Ők tárták fel a város rejtett szépségeit. Hogy a városháza kapuja gyönyörű, az természetes. De hogy milyen szép a Lőrinc utca 32., a Virág utca 33/b. szám alatti – egyébként talán jelentéktelen – házban a kapuja, a József Attila utca 37. számú házban a lépcsőkorlát díszítése, vagy a Szent István (ma: Ave Maria) patika maratott üveg belső ajtaja, az talán eddig nem is tűnt fel. Ha ezeket a kapukat, portálokat, lépcsőkorlátokat a valóságban tekintjük meg, beleéljük magunkat az adott kor hangulatába, egy pillanatra nyugodtabb világban érezzük magunkat. A feldolgozott épületrészeket, kapukat többek között Arany Beáta Virág, Kegyes Brassai Orsolya, Szita Éva, Pete Balázs és Székely György hallgatók dolgozták fel.

A hallgatók felmérési tervei mellett a kiállításon, egy tárlóban régi újpesti képeslapokat, almanachokat mutattak be. Az Apolló mozit, a korábbi északi összekötő hidat, az Angyal patikát, a híd tövében a villamos-végállomást, amit a közelmúltban újítottak fel.

Érdekes gyöngyszeme volt a kiállításnak az 1931–32-re datálható várostérkép Karabélyos

Bródy Imre Gimnázium, majolika kerítésdísz (feldolgozták: Balázs László és Farkas Zsófia építészhallgatók – 1999)

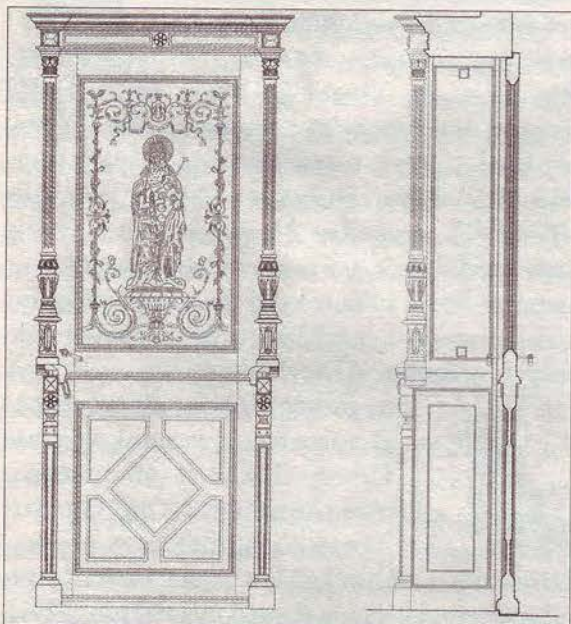

A Dunasor 14. sz. lakóház kovácsoltvas kapuja (feldolgozta: Mezei Katalin építészhallgató – 1999)

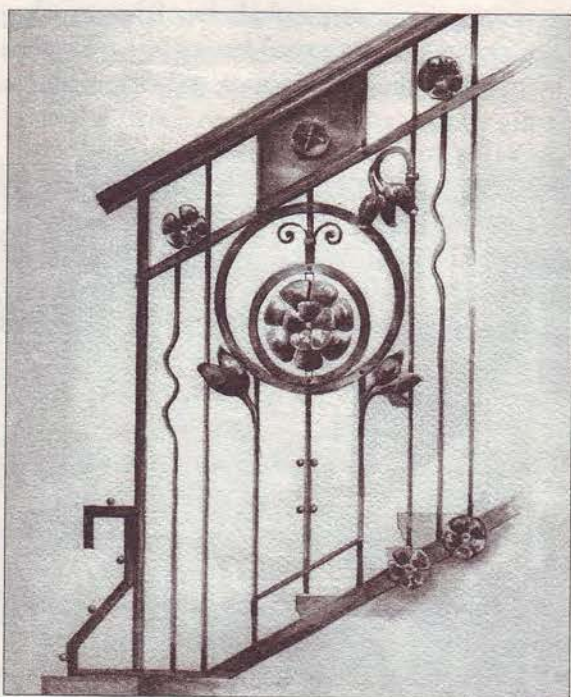
Gyula elemi iskolai igazgató szerkesztésében és Hosszú Pintér Gyula festőművész kiállításában.

„Ignoti nulla cupido” – mondja bölcsen a latin közmondás: „amit ma nem ismerünk, azután nem vágyakozunk”, vagy másként fordítva „a tudatlannak nincsenek vágyai”. Az egykori vá-

rost, a régi korok mesterségeit, a részletek szépségét meg kell ismerni, meg kell ismertetni nemcsak az építésekkel, de mindenkivel. Mert ha megismerjük, saját kezünk munkájával újraéljük az egykor volt mester bütykös keze nyomán kifejlő szépséget, vágyakozni fogunk annak megtartására, a magunk és közösségünk érdekében annak megőrzésére, és akkor a múlt nem eltörölendő, ósdi fejezete lesz szűkebb és tágabb történelmünknek, hanem az a szellemi fundamentum, amelyre nyugodtan építhetjük mégoly modern világunkat is, hiszen „az ember hasonlóvá válik ahhoz, amiben gyönyörködik” (Platón). □

Az Árpád út 46. sz. alatti patika belső ajtaja (feldolgozta: Székely György építészhallgató – 1999)

József Attila u. 37. sz. lakóház kovácsoltvas lépcsőkorlátja (feldolgozta: Buday László építészhallgató – 1999)

A Nádor u. 7. sz. lakóház kapuja (feldolgozta: Mózes Péter építészhallgató – 1999)

A labdarúgás kezdetei Újpesten, 3. rész

Az új évszázad friss lendületet adott az újpesti klubok játéka-
nak. Az Újpesti Athletikai Club
az UFC-bál napján, 1900. no-
vember 11-én, az FTC Sorok-
sári úti pályáján mérkőzött a Ganz Wagon-
gyári Tisztviselőkkel, akik felett az UFC há-
rom héttel ezelőtt első győzelmét aratta. A
tisztviselők a piros-zöldeken vettek revansot
az akkori vereségért, és 6:3 arányban verték a
„Váci útiak”-at. Nagyobb sikerrel szerepelt az
Újpesti Haladás november 18-án. A három
Tresz fivér vezette csapat a második helyet
szerezte meg a Millenárison rendezett kispá-
lyás futballtornán. Szakadó esőben játszott és
győzött az UFC második csapata november
25-én. Az élklubnak számító Magyar Úszó
Egylet (MUE) tartalékjai felett diadal-
maskodott 3:1 arányban. Az első csapat vi-
szont december 9-én súlyos, 5:2-es vereséget
szenvedett a Budapesti Sport Club (BSC) leg-
jobbaitól.

1900. november végén, december ele-
jén kezdődtek azok a folyamatok, melyeket az
eddig klubtörténeti ismertetőik tévesen egy
évvél előbbre tesznek. Az UAC ekkor olvad
bele az UFC-be. Valójában az UFC előre-
törése ébresztette rá az UTE volt alapítóit
arra, hogy újra felélesszék az immár három-
négy éve megszűnt Újpesti Torna Egyesü-
letet. 1900. december 16-án felhívást közöltek
az Újpesti Közlönyben: „A Tornaegyesület
felkérésére itt közöljük az újjáalakulásra vo-
natkozó meghívót. Kérjük a Tornaegylet régi
tagjait, valamint a híveket, hogy decz. 20.-án
(csüt.) este 8-kor a Közművelődési Körben
megtartandó értekezleten részt venni szí-
veskedjenek.” Az Újpesti Közlöny rögtön
cikkben reagál a felhívásra, és örömmel üd-
vözli az eseményt: „Újpesten egyedül a foot-
ball club tornázik, persze csak egyoldalúan;
footballozik, amit nem tehet meg mindenki.
Igaz, hogy volt Újpesten is egy Tornaegye-
sület, mely azonban már említett nem-
törődömség, valamint a kedvezőtlen konjunk-

túrák következtében csak papíron maradt
meg, tényleg megszűnt. Annál nagyobb
örömmel üdvözölhetjük azt a nagyszerű, ne-
mes mozgalmat, amely a Tornaegyesület
feltámasztását célozza [...] úgy értesültünk,
hogy az új tornaegylet a footballistákkal egye-
temben, a régi tornaegyesület alapján fog
felépülni”. Mindeközben az Újpesti Football
Club 1900. december 23-án lejátszotta évad-
záró mérkőzését a Ferencvárossal. Az össze-
csapásra az FTC Soroksári úton lévő pályáján
került sor, és a mérkőzés a zöld-fehérek 2:1
arányú győzelmével végződött.

S most időben elérkeztünk
ahhoz a naphoz, amikor is az
Újpesti Football Club való-
jában beleolvadt az Újpesti
Torna Egyesületbe. A pontos
dátum 1901. február 11-e. E napon tartotta
választmányi ülését a frissen újjáalakult UTE,
dr. Sugár Bódog községi képviselő elnök-
letével. A 35 felvett új tag legnagyobb része
az UFC tagjai közül való volt. A tagok száma
így már a százat is meghaladta. Kimondták,
hogy az egyesület a működését 1901. február
25-én este 7-kor kezdi meg a Lőrinc utcai
elemi iskola tornatermében. Az Újpesti
Football Club tehát ezennel megszűnt, és a
labdarúgás az UTE keretein belül folytatód-
zott. Az UTE 1901. február 21-i tisztújító
közgyűlése kimondta, hogy a klub a futballt is
felveszi a sportágai közé, és haladéktalanul
belép a labdarúgók nemrég alakult országos
szövetségébe, a már megszűnt, másodosztály-
ba soroltatott UFC helyére. Az 1901. már-
cius 9-i MLSZ-gyűlésen az UTE, Kéméndy
Ernő révén, be is jelentette belépését a szö-
vetségbe.

A magyar labdarúgópályákon 1901.
március 25-én bukkant fel először az UTE
neve, ekkor játszottá ugyanis első mérkőzését
ezen a néven az egykori Újpest FC és Újpesti
AC játékosaiból alakult csapat. A mérkőzésen
az újpestiek 7:1 arányban legyőzték a Buda-
pesti Torna Club csapatát. □

HIRMANN LÁSZLÓ

Az újpesti ellenforradalom

Az első világháborút követő időszakban Újpest nehéz időket élt át. Az őszirózsás forradalom alatti hatalmváltás politikai bizonytalanságot teremtetett. 1919 februárjában a második polgármesteri időszakát töltő Ugró Gyulát leváltották, helyére Miklós Móríc kormánybiztos került. Az új városvezető egyértelműen azon munkálkodott, hogy előkészítse a proletárdiktatúra hatalomra jutását.

A Tanácsköztársaság kikiáltása átrajzolta Újpest politikai térképét. A már említett Miklós Móríc az élen, Apáthi Sándor és Potyondi József tagokkal, direktórium vette kezébe a vezetést.

A tanácshatalom a lakosság számára hozott említésre méltó szociálpolitikai reformokat: az élelmezés javítására a megyeri lóversenytéren baromfitelepet létesítettek, közös konyhákat állítottak fel a szegény családok számára, a városi alkalmazottak családi pótlékát felemelték. A városban azonban a bizonytalanság és az erőszak hulláma söpört végig. A belügyi népbiztos március 25-én elrendelte a vörös őrség megszervezését. Az újpesti zászló-

alj parancsnoka Hepke Rezső és Szentgyörgyi Imre volt, az igazságügyi megbízott Klein Sándor, a politikai megbízott Pénzes György és Tanossy István. A vörös őrség állománya a későbbiekben egyre inkább felhígult. Páncél György Pest megye Munkás-, Katona- és Földművestanácsa Intéző Bizottságának ülésén már arról számolt be, hogy az újpesti vörös őrség 90%-a megbízhatatlan elemekből áll, „[...] akik a harcból visszajöttek, s munkát nem találtak, mert a munkának ellenségei voltak, s menedékházat találtak a vörös őrségnél. Ezekre van bízva Újpest közbiztonsága.” Nem volt egyedi az az eset, amelynek során két vörösör meggyilkolt egy „ismeretlen, úriasan öltözött férfi”-t. Klie Gyula és Horváth Lajos az egyik kocsmában figyeltek fel az úriemberre, akinél fizetéskor nagyobb mennyiségű készpénzt láttak. A vendéglőből távozva követték, majd a Mauthner gyár és a Duna közötti lakatlan területen agyonverték és kirabolták. A hasonló események alapján írta a Tanácsköztársaság bukását követően Újpestet irányító végrehajtó bizottság elnöke, Klíma Lajos, hogy „a vörös őrség szuronyai [...] rettegésben tartották a védtelen polgárságot”.

A Tanácsköztársaság áldozatainak emléktáblája a Deák Ferenc utcában

Az új rezsimmel szemben elégedetlen újppestiek egy része titokban ellenforradalmi szervezkedésbe kezdett. Dr. Juhász József, Tassy Betz Károly és Altenbach Róbert voltak a szervezők. Irányításuk alatt gyári munkások, kiskereskedők, hivatalnokok készültek a hatalom megdöntésére, az ellenforradalomra. Kapcsolatba léptek Romanelli ezredessel, a Magyarországra küldött angol–olasz misszió egyik vezetőjével is.

1919. június 24-én Budapesten harcok robbantak ki a tanács hatalom megdöntése céljával. Fellázadtak a Ludovika Katonai Akadémia hallgatói, támogatták őket a Dunán szolgálatot teljesítő őrnaszádok, a monitorok is. Ezekbe az összecsapásokba kapcsolódtak be az újppesti felkelők is. Mikor három órhajó legénysége ostrom alá vette a Clarisseumot, ahol akkor karhatalmista szálláskörlete volt, a Mauthner börtönben is kitűzték a felkelést jelképező nemzeti színű zászlót. Az üzemhez beosztott Lip-ták Lajos vörösőrt lelőtték (a Szekfü Gyula utca egy ideig az ő nevét viselte). A hírek hallatára a vörös őrség országos parancsnokai gyorsan cselekedtek. Szép Jánosnak, a gyári munkásezredek budapesti parancsnokának vezetésével megerősített alakulatok szálltak ki Újppestre. Előbb a Mauthner börtönben és a Clarisseumnál számolták fel az ellenállást, majd vadászni kezdtek a városban szétszóródott felkelőkre. Szép János gépkocsiba ültette társait, Kovács Istvánt, az újppesti munkástanács elnökét és Vrafkó Sándort, a fővárosi vágóhíd munkásszázadának parancsnokát. Az események filmszerűen peregtek. A Váci úton a vízművek felé haladva, az akkori Werkner gyár előtt találkoztak a felkelők egyik gépkocsijával. Automobiljukkal egyenesen nekirohantak az üldözöttek járművének, az abban ülőkre rálöttek. Az utasok közül az egyik meghalt, a többiek súlyos sebet kaptak. A vörös-örök erre kiszálltak kocsijukból, hogy közvetlen közlelől lökjék le ellenfeleiket, a kocsiban ülő Dezső Elemér 25 éves hivatalnokot, Hajden László 26 éves festőművészt, Rojcssek László 19 éves hadapródot és Szűcs János 30 éves sofőrt. A tűzharcban sebet kapott Szép is, az egyik sebesült felkelő utolsó erejével hasba lötte.

A gyorsan felszámolt ellenforradalom megtorlására másnap került sor. Klein Sándor parancsára több felkelőt letartóztattak. A Paksi József elnökletével összeülő rögtönítélő bíróság tagjai Pick Ignác, Löwy Sándor, Potyondi József, valamint dr. Illés Béla ügyvédjelölt, későbbi író voltak. A vésztörvényszék halálos ítéleteit még aznap délután, az újppesti rendőrség udvarán végrehajtották. A kivégzőosztag golyói Martinovics Béla 35 év körüli kereskedővel, Orczy Karó Imre 32 éves és Papp Imre fel nem tüntetett korú gyári munkással végeztek.

Az erőszakhullám ezzel nem ért véget a városban. Június 27-én a vörösteror újabb halálos áldozatot követelt. A hatalom a közellátást csak központi elosztással tudta megoldani. Az aznapi cukorosztáshoz két vörösőrt, Petku és Löwy nevezetűeket, rendeltek ki, hogy az éhező embereket féken tartják. Az egyik sorban álló férfi, Takáts Károly kifogásolta a fegyveresek durva hangnemét. Szóváltás támadt, mire Petku agyonlőtte a fegyvertelen embert.

A Tanácsköztársasággal szembeni ellenállást nem csupán fegyveresek fejtették ki Újppestben. Várady Zsigmond jegyző, aki 1891-től állt a település hivatalnokainak sorában, megakadályozta, hogy a város számára fontos dokumentumokat megsemmisítsék. Biztonságba helyezte az adókiivetési lajstromokat és a főkönyveket, így tetemes kártól kímélte meg Újppestet. Bátor helytállása ellenére sem sikerült minden okiratot megmenteni, Illés Béla leírta visszaemlékezéseiben, hogy rengeteg dokumentumot égetett el saját kezével.

A Tanácsköztársaság bukását követően az ellenállók méltó elismerést kaptak. Várady Zsigmondot kitüntették, később utcát neveztek el róla Újppestben (ma: Semmelweis utca). A harcokban elesett, valamint a kivégzett felkelők emlékét pedig két évtizedig emléktábla őrizte az akkori rendőrség épületén. Ez a vésett márványlap a második világháborút követően eltűnt, de ma újra emléktábla örökíti meg a Tanácsköztársaság újppesti áldozatainak nevét a Deák Ferenc utca 23. számú ház falán.* □

*A forrás dr. Váry Albert koronaügyész-helyettesnek a Pestvidéki Királyi Ügyészség jelentéseit feldolgozó munkája. A könyvet Dobai Miklós bocsátotta rendelkezésünkre.

GELLÉRI ISTVÁN

Újpesttől Párizsig Vértes Marcell, a Montmartre festője

Újpesten, a Váci út–Árpád út kereszteződése környékén, nem messze a régi temetőtől, 1895. augusztus 15-én látta meg a napvilágot Vértes Marcell. A többgyermekes vállalkozó fia sovány, nyughatatlan természetű volt. Sok minden érdekelte – legkevésbé az órákra felosztott iskolai anyag. Blériot repülésének hírére kacérkodott a repülőgép-tervezői hivatással, de nyughatatlan-bohókás vénája nem tudott azonosulni a mérnöki fegyelem precizitást követelő hétköznapijaival. Nővére tanácsára a képzőművészet felé fordult, szobrászattal foglalkozott Zala György műtermében. A neves udvari szobrász néhány próbálkozás után eltanácsolta. Az ifjú Vértes szorgalmasan róttá Újpest utcáit, a pest-budai rakpart macskaköveit, s a látottakról krokik garmadáját készítette. Immáron felcseperedve be-belátogatott vendéglőkbe és kávéházakba, hogy az ott diskuráló művészeket megismerve, hallgatva ismereteit gyarapítsa. E találkozások nyersanyagot adnak karcolatszerű, egyre könnyedebb, ugyanakkor lényegre törő „írásai” számára. Párizsról először Szomory Dezsőtől és Szép Ernőtől hallott.

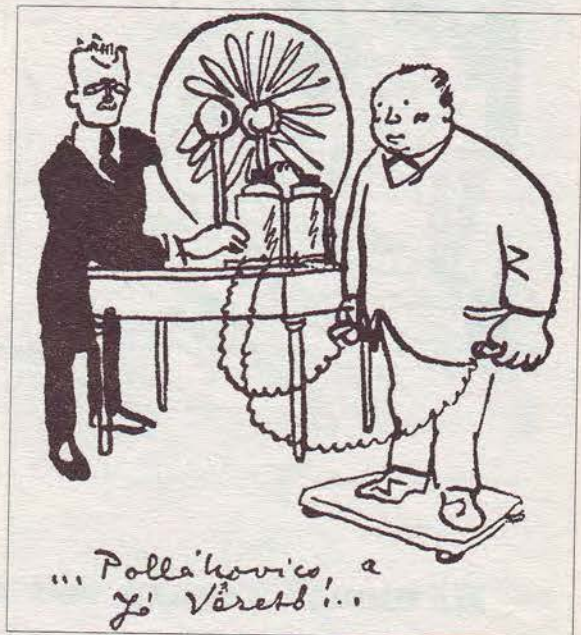
Művészek, irodalmárok, hírlapírók és szerkesztők... szinte magától adódik, hogy valaki „észrevegye” a tehetséges fiatalembert, és rövid időn belül számos munkája jelenjen meg a Szamár, a Borsszem Jankó, valamint a nem kevésbé pikáns Fidibusz című lapokban. Apja – látva fia szépen alakuló grafikai kiteljesedését – beletörődve a korábban erőszakolt műszaki pályától való elfordulásba, egyre büszkébb lett fiára.

Vértes a képzőművészeti akadémián Ferenczy Károlytól újabb lökést kapott a vibráló, csillogó és árnyékos Párizs felé. Az I. világháború idején azonban nem a francia fővárosból tudósított, hanem frontszolgálatos katonaként a galíciai frontról küldte anyagait az

itthon maradottaknak. Közben Molnár Ferenc és Karinthy Frigyes műveihez is készített illusztrációkat.

Az 1918-as őszirozsás forradalom, valamint a '19-es Tanácsköztársaság idején erőteljes agitatív politikai plakátokat készített. A forradalmak után kénytelen volt emigrálni. A sors akaratából ekkor nyílt meg előtte a lehetőség, hogy rövid időt töltve a monarchia volt fővárosában útja Párizs felé forduljon.

A Julien Képzőművészeti Akadémia, valamint Toulouse-Lautrec műveinek „testközeli” megismerése szinte az újraszületéssel egyenértékű lendületet adott munkásságának. Párizs levegője, buja éjszakai világa, az őszi Szajna-part, a Bois de Boulogne, a Montmartre, a Pigalle rövid idő alatt valódi otthona lett. Litográfiai sorozatok sokasága került ki keze alól: Önagysága egy napja, Rue Pigalle, A csavargónő, Les Maisons és a Dancing. A Riève című erotikus lap megbízásából rajzolta a Női szakasz című sorozatát. 1932-ben indul szín-

Illusztráció Karinthy Frigyes: Tanár úr kérem című kötetéhez

házi és filmes munkássága: Maivaux és P. Louÿs műveinek díszleteit és jelmezeit tervezte. Még a háború kitörése előtt hosszabb-rövidebb időt töltött Amerikában – természetesen itt is különböző felkéréseknek eleget téve.

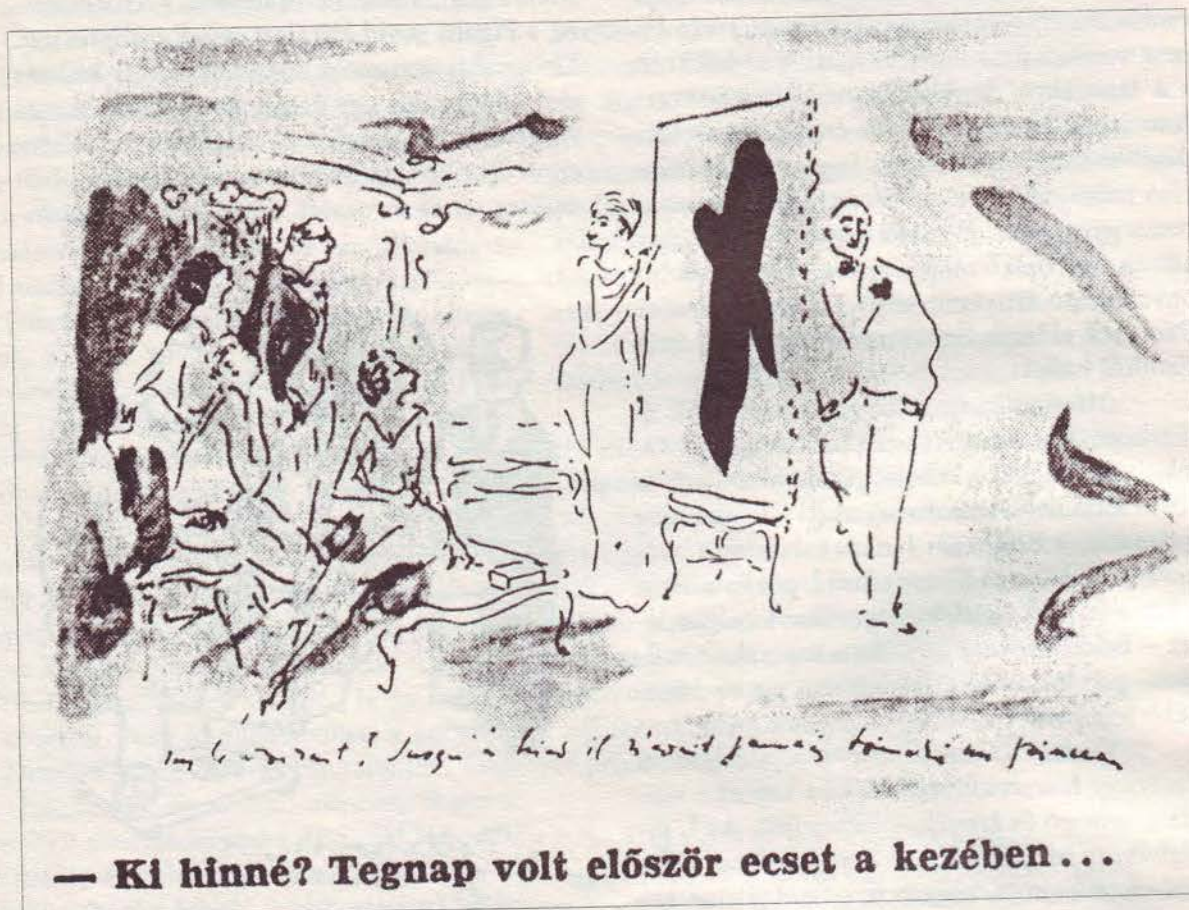
De Újpest, a szülőföld, a szülőháznál szolgáló palotai lányok emléke, a régen látott kávéházak és az ifjúkori élmények legalább egy látogatásra hazahozták a szörnyűséges háború kitörése előtt.

Nyughatatlan vére 1939-ben a francia hadseregbe „viszi”. Húsz év után – a humánus jegyében – ismét politikai plakátokat készít, színielőadásokat és hozzájuk tartozó díszleteket szervez és készít a fronton harcolók pihenő idejének kellemesebb eltöltése céljából. A második világháború után, immár kiteljesedett grafikai stílusának megfelelő, szaggatott, lágy ritmusú, könnyed vonalvezetésű litográfiai és rajzok sokaságát készíti. Többek között egy sorozatot, amelyben híres embereket, pl. De Gaulle, Cocteau, Sartre stb. ábrázol gyer-

mekkoruk különböző szakaszaiban. Vándorkiállításokon való bemutatók után az anyag egy dallasi múzeumba került. Angliában forgatják a Moulin Rouge című filmet. A filmben Toulouse-Lautrec szabadon szárnyaló vonalai az ő keze által kapnak megjelenítést. Vértess Marcell elemében van, él és lobog, örül, és élvezi szeretett Párizsának minden ízét, illatát, szabadságát és szabadosságát. Apollinaire- és Verlaine-műveket illusztrál, falfestményeket készít a New York-i Hotel Waldorf Astoria számára, rézkarcokat a Daphnis és Chloéhoz.

1960-ban Budapestre látogatott a Műcsarnok kamaratermében [!] rendezett kiállításának megnyitójára, néhány karikatúrát készített a Ludas Matyi számára, keményen gúnyolva, pellengérre állítva az öncélú, üres absztrakció füstlovagjait...

Röviddel itthoni látogatása után – 1961 novemberében – nem újabb sikereiről, hanem tragikus hirtelenséggel bekövetkezett haláláról tudósítottak az újságok. □

Karikatúra a Ludas Matyi 1960-as évfolyamában

Négy generáció a szakmában és az iskolában

A Kozma Lajos Faipari Szakközépiskolában és elődeiben generációról generációra öröklődött a faipar szeretete. A Kelemen családból négyen tanul-
ták ki az asztalosmesterséget.

A szakmát magas szinten tanulni vágyó fiatalok az 1879-ben, Trefort Ágoston kultuszminiszter által alapított Budapesti Állami Középartanodában kezdték meg tanulmányaikat.

Az 1904. július 15-én, Sümegen született Kelemen Ferenc szakmát tanulni jött fel Budapestre. 1922-ben fejezte be tanulmányait a Nép-színház utcai Budapesti Állami Felsőipariskola faipari tagozatán, majd Reich Ferenc mesterhez került. 1922 és 1951 között a Reich-Pichler erzsébetvárosi asztalosműhelyében dolgozott. Kezdetben általános faipari munkákat végzett, később péklapátkészítő vált belőle, mert az üzemben arra szakosodtak. 1940-ben átvette a műhelyt, és önálló iparosként dolgozott tovább. 1951-ben államosították a céget, műhelyét elvették, így került az Ikarus-gyárba, ahol a közlekedési járműveken található fakiegyesítőket és burkolatokat készítették. Néhány év múlva már mint az Ikarus sablonkészítője vált ismertté a szakmában. 1969-ig dolgozott az üzemben, majd nyugdíjba ment.

Fia, Kelemen Imre 1929. október 31-én született, Budapesten. A polgári iskola elvégzése után apja szakmáját választotta. Az akkori, szigorú előírások szerint Kelemen Ferenc sütőlapátkészítő asztalosműhelyében egy évig kötelező gyakorlatot teljesített, amely alapján 1945-ben felvételizett az akkor Fa és Fémipari Felsőiskola faipari tagozatára, amelyet három év múltán, 1948-ban végzett el, Újpesten. Az érettségi mellett hét különböző faipari szakma végzésére – mestervizsgával egyenértékű – végbizonyítványt kapott. 1948 és 1951 között apja nyomdokain haladva vállalt munkát. A kezdeti gyakorlati évek után ő is péklapátkészítő lett. Kelemen Imrét 1951-ben behívták katonának, 1953-ban szerelt le. Az államosítás után szakmájában nem tudott elhelyezkedni. 2002-ig keramikusként kereste kenyerét.

A harmadik generáció képviselője a családban – Kovács Jánosné Kelemen Gyöngyi – szintén a faipart választotta. 1974-ben érettségizett az iskolában. 1974 és 1975 között faipari technikus tanárként dolgozott egykori iskolájában. 1975 februárjától a Budapesti Bútoripari Vállalatnál anyagnormásként vállalt munkát. 1977-ben szerezte meg a technikus oklevelet, vizsgatémája egy barokk hálósobabútor volt. Később szakmai felkészültsége és szorgalma alapján a főmérnök mellett termelésprogramozóvá lépett elő. 1992-ig a BUBIV-ban dolgozott. Az élet tőle is változtatást követelt: 1992-től az M és E Szerszám Kft. (faipari) irodavezetője, majd üzletkötője lett. 2003-ban a kft. beleolvadt az Elma-trade Kft.-be. Ennél a cégnél irodavezetőként és termékmenedzserként tevékenykedik.

Gyermeke, Kovács Orsolya 2004-ben szerezte meg a Kozma Lajos Faipari Szakközépiskolában az ötéves általános faipari technikus végzettséget. □

Kelemen Imre végbizonyítványa

DR. KRISKA GYÖRGY

Megpezdült vizek

A téli hótakaró elolvadásával újra szemünk elé tárul környezetünk növény- és állatvilága. Márciusi, áprilisi kirándulásaink során felfedezhetjük a tavaszi vizek parányi élőlényeit. Újpest erdős és füves területein, a Palotaiszigeten, a városszéli réteken és parlagokon kicsiny pocsolyák ezrei csillognak a kora tavaszi napsütésben. A lassan elszivárgó olvadékvíz itt-ott smaragdzöldre színezik a szabad szemmel láthatatlan lebegő algák tömegei, míg máshol a talajból kioldódó humuszsavak varázsolként éjféketévé az apró vízgyülemleéseket. Ezek az önmagukban jelentéktelen, de összességükben nagy kiterjedésű élőhelyek fontos részét képezik a vizes élőhelyeknek. A vizes élőhelyek átmenetet alkotnak a szárazföldi és a vízi élőhelyek között. Részben elválasztják és össze is kötik ezeket az ökológiai rendszereket. Szerteágazó táplálékhálózatuk és jelentős biológiai sokféleségük miatt kiemelkedő szerepük van a növény- és állatvilág gazdagságának fenntartásában, a menedékhelyek és a fajok visszatelepülésének biztosításában. Néhányan a vizes élőhelyeket a „táj veséjének” is nevezik, mivel igen jelen-

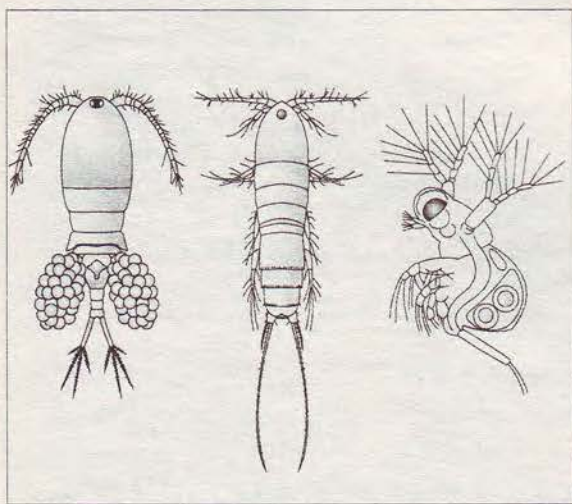
tősek a szennyező anyagok visszatartásában, a földi klíma szabályozásában.

A kemény fagyok elmúltával a pocsolyák alkalmas terei lesznek az élet tavaszi megújulásának. A föld repedéseiben rejtőzködő túlélők és kitartóképződményeik, a tartósperék új életre kelnek, és intenzív szaporodásuk eredményeként óriási egyedszámban népesítik be az időszakos vizeket. Ilyenkor, ha kirándulásunk során egy üvegbe pocsolyavizet merünk, szabad szemmel is megvizsgálhatjuk a milliméteres vagy még kisebb lények hömpölygő tömegét. Ha valaki alaposabban meg akar ismerkedni a mikrokozmosz különös lakóival, mikroszkópra van szüksége. Ez az eszköz nagy nagyításban és felbontásban tárja elénk a víz különös lényeit.

A pocsolyák gyakori lakói a kandicsrákok, amelyek az evezőlábú rákok közé tartoznak. Az evezőlábú rákok fajainak többsége a tengerek lakója, de a kontinenseken is előfordulnak szinte minden víztípusban. Megtalálhatjuk őket tavakban, pocsolyákban, mocsarakban, de az áramló vizeket, forrásokat, folyókat is benépesítik. Egyes fajaik levélhüvelyek kicsiny vízgyülemleéseiben, nedves sziklafalakon, mohapárnákban és az avarban is megélnek.

Az evezőlábú rákok többsége 1-2 mm-es állat, de a legnagyobbak testhossza sem haladja meg a 10 mm-t. A testet körülvevő átlátszó kültakarón keresztül jól tanulmányozható az evezőlábú rákok belső testfelépítése. A test belsejében erőteljes harántcsíkolt izomrostok húzódnak, amelyek jól segítik az állat úszását. A test középvonalában a háromszakaszú bélcsatorna található, amely körül gyakran vöröses, sárgás olajcseppeket láthatunk, ezek a planktonikus fajoknál a test fajsúlyának csökkentésével lehetővé teszik a vízben való lebegést.

Az evezőlábú rákok egy része planktonikus vagy fenéklakó életmódot folytat, de vannak olyanok is, amelyek halakon élősködnek. Ez utóbbiak nőtényei általában a halak

Lebegő életmódú kandicsrák, aljzaton élő kandicsrák és vízi-bolha

bőréhez, uszonyához kapcsolódnak, de az is előfordul, hogy a szájüreg belsejében vagy a kopoltyúlemezek között szívják gazdájuk vérért. Az élősködő egyedek teste egyes fajoknál annyira leegyszerűsödött, hogy nem csupán evezőlábú rák, hanem még ízeltlábú mivoltuk is csak nehezen állapítható meg.

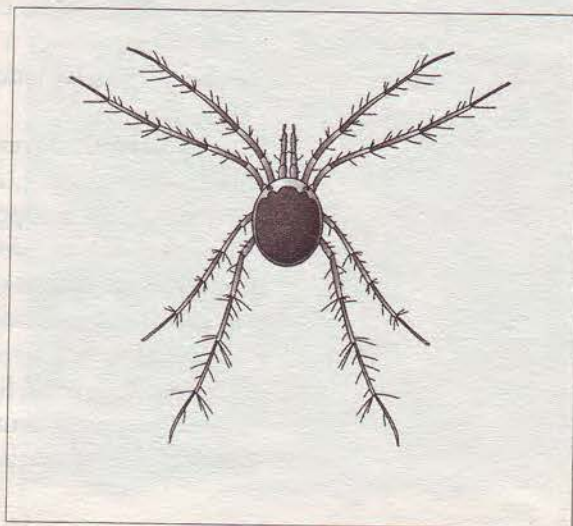
A pocsolyák gyakori lakói még a vízi-bolhák, amelyeket az ágascsapú rákok közé sorolunk. Az ágascsapú rákok kis méretű, 0,25–18 mm-es állatok. Testük oldalról összenyomott vagy karcsú és megnyúlt. Többnyire lefelé irányuló fejük elülső része megnyúlt ormányt képez. Egyetlen nagy méretű, sötéten pigmentált összetett szemük van, amely minden irányban mozgatható. Első csápjaik kis méretű, el nem ágazó, legtöbbször egyízű érzékszervek. A második pár csáp elágazó, sörtékkel borított mozgásszervekké, ágascsapokká alakult, amelyekkel ritmikusan csapkodva, szökellve úsznak.

Az ágascsapú rákoknál az ivaros és az ivartalan szaporodás szabályos váltakozása figyelhető meg. A nőtények az év nagy részében megtermékenyítés nélkül hozzák létre petéiket, amelyekből a költőüregben fejlődnek ki a nőnemű utódok, amelyek a megszületésük után szintén szűznemzéssel szaporodnak tovább. Az ágascsapú rákok életkörülményeinek kedvezőtlené válásával, például a víz hőmérséklet vagy a táplálékmenyiség csökkenésével, a szűznemzéssel képződő peték egy részéből hím egyedek kelnek ki, amelyek a csak ivartalanul szaporodó nőtényektől eltérő, megtermékenyíthető nőtényekkel párosodnak. Az ivaros szaporodás eredménye a vastag falú, a környezeti hatásokkal szemben igen ellenálló tartóspete. Tavasz idején, az életkörülmények kedvezőre fordulásával a tartóspetéből az anyához hasonló, szűznemzéssel szaporodó nőtények kelnek ki.

A pocsolyák kicsiny ragadozói a vízi-atkák, amelyek evezőlábú és ágascsapú rákokkal táplálkoznak. A legfeljebb 8 mm-es édesvízi atkák szelvényezetlen testű, gyakran igen élénk színű, vörös, kék, sárga vagy zöld színű pókszabásúak. Bőrmirigyeik kellemetlen ízű váladéka miatt a halak nem fogyasztják el őket. Kültakarójukat kitinlemezzékk merevítik, amelyek egyes fajoknál kemény hát- és haspáncél-

lá fejlődtek. A víziatkáknak általában négy szemük van, amelyek közül a két jobb oldali és két bal oldali egy-egy szemtokban ül. A száj-szervek állkapcsi készülékké nőttek össze, amely egy alapi részből és az ormányból áll. Belsejében a csáprágókból kialakult, előre-hátra mozgatható, szűrő szervek találhatók. A víziatkák négy pár lábát különösen az állóvízi, planktonikus fajok esetében hosszú, selyemfényű evezőszőrök borítják.

A víziatkák petéiket kicsiny lepények formájában rakják le különböző vízben heverő tárgyak felszínére. A gyakran élénk színű, narancssárga vagy vörös petecsomók nemritkán százával borítják a víziatkák által ideálisnak tartott peterakó helyeket, például egy vízbe került nejlonzacskó felszínét. A petékből hatlábú lárvák kelnek ki, amelyek főként kagylókon és különböző vízirovarokon és lárváikon élősködnek. Ezeket gyakran teljesen ellepik a vöröses színű atkalárvák. Nemcsak víz alatt élő állatokat, hanem a vízfelszínen mozgó pókokat és repülő rovarokat is képesek parazitálni. A lárvák vedléssel alakulnak nyolclábú nimfává, amely átesik még egy fejlődési perióduson, mielőtt ivarérett egyeddé alakul. Bemutatásunk korántsem lehet teljes, hiszen a pocsolyáknak még számtalan különös lakója van. De talán ez a néhány példa is elegendő volt arra, hogy felkeltsük az érdeklődést e rejtett világ iránt, és az újpesti kiránduló is egy kicsit más szemmel tekintsen a tavasz rövid életű vizeire. □

Víziatka

JÓZSEF ATTILA

Lebukott

Megvallattak, hogy vérzett a husunk.
Elvtársunk, ki még sétálsz, mint a fény,
gondolj reánk, kik fel-le futkosunk
és messzenézőnk cellánk szögletén.
Lágyult az izmunk, fekhelyünk kemény,
eledelünket kiköpi a szánk,
gyomor- s tüdőbajt ítétek reánk
s ha nem pusztulunk, elpusztítanak.
Még harcolunk, de testünk oly sovány.
Testvér, segítsd a lebukottakat.

Otthon a tűzhely hűvös és repedt,
hideg fazékban készül az ebéd,
a csarnok nyirkos kövéről szedett
kis káposztalevél és hulladék.
Az asszony szédül, szidja gyerekét
s a szomszédné a gangon kiabál,
hogy tőlünk sosem kapja vissza már
az ujjnyi kevés lámpaolajat.
Tél lesz, ragyog a fagy s az éhhalál.
Testvér, segítsd a lebukottakat.

Gondoljatok a бүдös kiblire,
mely ködgomolyban küld új nyavalyát.
Adjatok szappant, lóhúst s télire
apadt testünkre adjatok ruhát.
Küldjetez könyvet, bármily ostobát,
mert megőrjít a patkánypuha éj,
az asszony nélkül gyötrő szenvedély.
Enyhítsd kínunk, ha munkás vagy s szabad,
Elvtárs, hisz te vagy a Vörös Segély!
Testvér, segítsd a lebukottakat.

Küzdünk híven a forradalomért,
nem halhatunk meg, élnünk kell tovább.
Zizegve várnak a röpsik, a hék
s éhbérrel várnak mind a burzsoák.
A mozgalom vár, munka és család,
míg megbukik a kizsákmányolás,
a sarló villan, sújt a kalapács
s börtönről, gyárról lehull a lakat.
Éljen a Szovjet, a munkástanács!
Testvér, segítsd a lebukottakat.

1930. november

HIRMANN LÁSZLÓ

Gozsdu Emánuel

Az Újpest mai területén lábat megvető első telepesek közösségének legismertebb tagja Mildenerger Márton. Az „alapító atyák” körének legmegbecsültebb tagja volt, hiszen az ő ötletére hasított ki a tulajdonos gróf itteni birtokából területeket szőlőművelés céljára. Ugyanakkor korántsem ő volt a legjelentősebb gazda az István-hegyen. A megtelepedők listáján legnagyobb birtokkal egy bizonyos Gazda Emánuel és neje képviseltették magukat, 28 fertálynyi, azaz mintegy 224 katasztális holdnyi bérleménnyel.

A magyarosított nevű bérlőt eredetileg Emanuil Gojdunak nevezték. A macedoromán család, amelynek sarja volt, a 18. század végén menekült a török elől a mai Albánia területén lévő Moscopolis városból Lengyelországon át Magyarországra. Az erdélyi Nagyváradon telepedtek le, itt született Gozdsu Manó (ahogy nevét honosítva leggyakrabban használta) 1802. február 22-én. A helybeli román nyelvű alapfokú iskolát követően a város katolikus középiskolájában tanult. A magyar kultúra iránt fogékony, ugyanakkor szívvel-lélekkel román identitású, görögkeleti vallású ifjú ezt követően jogi tanulmányokat folytatott. Pozsonyban, majd a fővárosi szerepét Pozsonytól fokozatosan visszanyerő Pesten tanult. 1823-ban, végzett jogászként, királyi táblajegyzőként kezdte meg pályafutását. Vitkovics Mihály ügyvédi irodájában helyezkedett el. Munkaadója a kor ismert költője volt, házában megfordultak a magyar kultúra akkori tudatformálói: Kazinczy, Berzsenyi, a Kisfaludyak és Fáy András is. A reformkori literátorokat az ifjú Gozdsu is megismerte, talán éppen a főtí szőlőbirtokos Fáy Andrástól hallott először arról, hogy a Pest közeli Káposztásmegyeri Pusztával kapcsolatban parcellázási tervek merültek fel.

Az ügyvédbojtár saját kedvtelésére verselni kezdett, írásai a Szépliteraturai Ajándék (1826) c. lapon kívül román nyelvű kiadványokban is megjelentek.

Az üzleti érzékkel is rendelkező Gozdsu 1826-ban saját ügyvédi irodát nyitott Pesten. Jogtörténeti érdekesség, hogy az első magyar nyelvű keresetlevelet – az általánosan elfogadott latint mellőzve – ő szerkesztette. Arra is volt gondja, hogy a város görögkeleti vallású gyülekezetének eredetileg német nyelvű iratanyagát magyarra átültesse.

1831-ben Gozdsu Emánuel – amint arról már szó esett – szőlőbirtokot bérelt a mai Újpest területén. A telepesek örülhettek, hogy jogi végzettségű társuk akadt, felkérték a hegyközség jegyzői teendőinek ellátására. A hivatal betöltőjeként az uradalommal való kapcsolattartás volt a feladata. 1833-ban ő szövegezte azt a beadványt, amelyben Károlyi István gróftól engedélyt és egyben 3000 db téglát kértek kápolna építésére az István-hegyen.

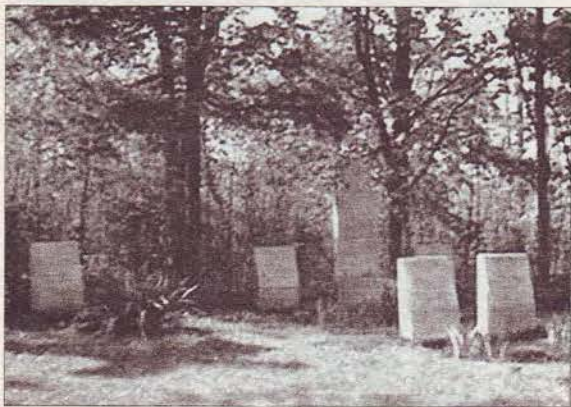
Gozdsu Emánuel díszmagyarban

Gozsdu 1833-ig kötődött Újpesthez. Ezt követően üzleti és hivatali ügyei végleg az ikerfővároshoz láncolták. 1832-ben 30 ezer forintért megvásárolta Wilhelm Sebastian Király utcai házát, amely később alapja lett a vagyonának.

1848 Gozdsu életében is jelentős időszak volt. A magyarországi románság döntő többsége magyarellen es álláspontra helyezkedett. Közismert, hogy Erdélyben Avram Iancu vezetésével pogromokra is sor került. Gozdsu Emánuel ezzel szemben a megbékélés híve volt. Társait a Batthyány-kormány melletti kiállásra szólította fel, elnökölt azon a nagygyűlésen, ahol a szélsőséges Rajacic patriarchasága ellen foglaltak állást.

A szabadságharc katonai vereségét követően a császári adminisztráció Bihar megye élére kormánybiztosnak kérte fel, ő azonban Deákhoz hasonlóan a passzív rezisztenciát választotta, és a felkérést udvariasan, de határozottan visszautasította.

Energiáját üzleti és hivatali ügyeinek szentelte. Ügyvédi védőbeszédei olyan remekbe szabottak voltak, hogy azok szövege tananyagként szerepelt a pesti egyetem jogi fakultásán. A népes ügyfélkör által fizetett tiszteletdíjakból 1854-ben átépíttette a Király utcai épülettömböt, üzlethelyiségeket és raktárakat alakítva ki. 1860-ban, mikor az abszolútista császári kormányzat engedményekre és az országgyűlés összehívására kényszerült, Gozdsu Krassó megye főispánja és a főrendiház jegyzője lett. Ebből az időből származik az a metszet, amely díszmagyarban, karddal, ki-tüntetéssel a mellén ábrázolja a politikussá

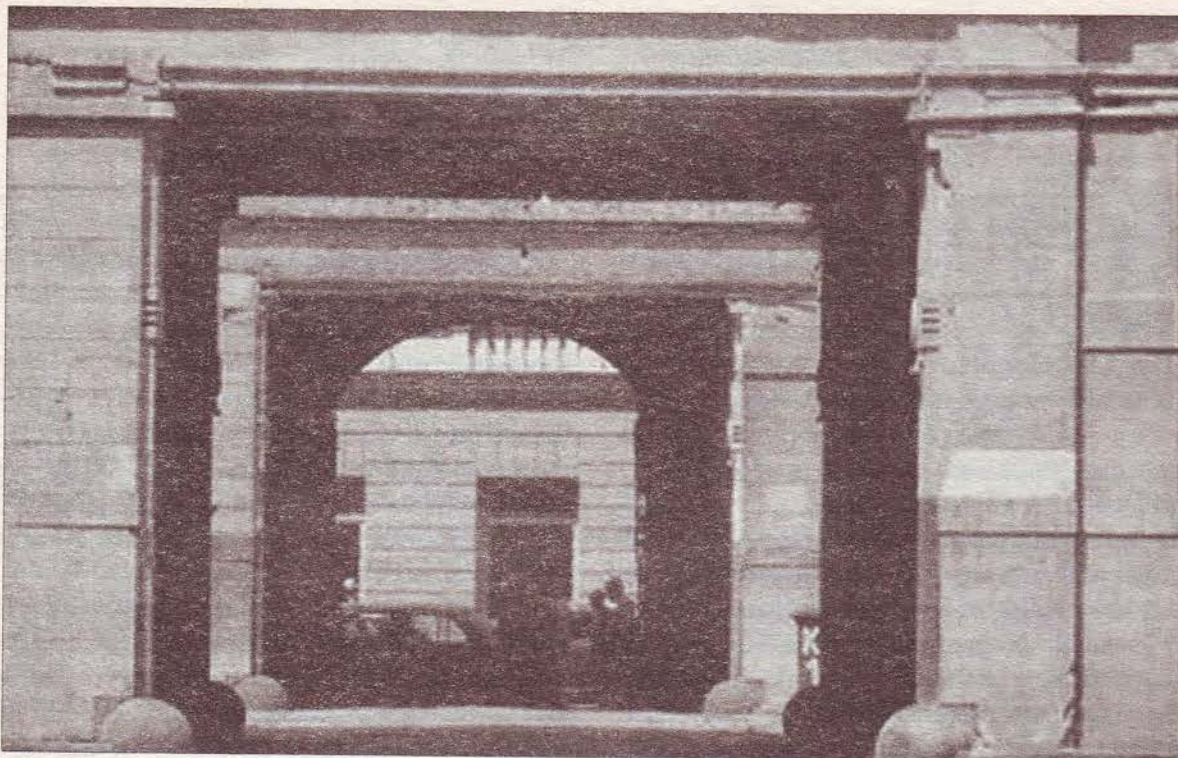
Gozdsu Emánuel emlékművét márciusban avatják fel ünnepélyes keretek között a budapesti Kerepesi úti temetőben

vált ügyvédet. Az önkényuralmi kormányzás-hoz visszatérő hatalmat nem akarta kiszolgálni, ezért 1861-ben lemondott tisztségéről, és tehetségét a civil szférában hasznosította a továbbiakban. Elnökségi tagja lett a Pesti Biztosító Társaságnak, valamint a Concordia Gőzmalmot működtető testületnek is.

1865-ben a Bihar megyei Tenke település választókerzetében ismét mandátumot nyert. Az itteni románság kulturális szintjét látva jutott arra az elhatározásra, hogy vagyonát anyanyelve fejlesztésére fordítja. Jelentős összegekkel támogatta a pesti egyetem román nyelvű kiadványait, maga is publikált e nyelven. *Calendariulu lui Neagve*, *Biblioteca roman*, *Viatia lui Cristom* címmel jelentek meg művei. Deák Ferenc támogatójaként az osztrák-magyar kiegyezés mellett a román-magyar megbékélés híve volt.

Jogi pályájának csúcspontjára már a dualizmus idején, 1869-ben került, mikor a legfőbb ítélőszék bírása lett. Ebben az évben keletkezett végrendelete is. Gozdsu Alapítvány néven felajánlást tett a magyarországi görögkeleti vallású diákok támogatására. Az alapítvány vagyonát a Gozdsu-udvarként ismertté vált Király utcai ingatlanegyüttes, kuratóriumát pedig, nagyszebeni székhellyel, román egyházi méltóságok alkották.

Gozdsu Emánuel 1870. február 3-án hunyt el, a Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra. Az alapítvány ezután évtizedeken keresztül töretlenül működött. 1871 és 1919 között közel hatezer diáknak nyújtott anyagi segítséget tanulmányai folytatásához. Trianont követően a testület tevékenysége ellehetetlenült. A kuratórium tagjai a határon kívül rekedtek, az alapítvány vagyonához nem férhettek hozzá. Elhúzódó pereskedés vette kezdetét, amelynek nem kedvezett Románia és Magyarország feszült viszonya. Megegyezés a második világháborúig sem született, végül a Gozdsu-udvart 1952-ben államosították. Az épületegyüttes azóta egyre romló állapotban várja sorsa jobbra fordulását. Király utcai bejárata mellett ma két nyelvű, arcképes emléktábla hirdeti Gozdsu Emánuelnek, a román-magyar megbékélés elkötelezett hívének emlékét, aki – bár erről a tábla nem emlékszik meg – egy ideig Újpest jogelődjének jegyzője is volt.

A Gozsdu-udvar jelenlegi állapotában

Budapest VII. kerülete, ahol a Király utca és a Gozsdu-udvar található, Erzsébetváros néven ismert. A városnegyed egyidős a székesfővárossal: Pest, Buda és Óbuda 1873. évi egyesítésekor alakították ki ezt a területet a Felső-külvárosból. Az Erzsébetváros elnevezés 1881-ből származik, mikor is eldöntötték, hogy az akkori Szegényház téren (ma: Rózsák tere) templomot építenek Szent Erzsébet tiszteletére. A Steindl Imre által tervezett katolikus templom méltó társai lettek idővel a Ludwig Förster által jegyzett Dohány utcai zsinagóga, valamint a Városligeti fasor két imaháza, Petz Samu evangélikus, illetve Árkay Aladár református temploma. Ez utóbbi utca büszkélkedhet a világhírű tudósok sorát képező Evangélikus Gimnáziummal is.

Erzsébetváros egyik éke a Gozsdu-udvar. Az alapítványtevő hagyatékának jelentős részét képezték a Dob utcában, Holló utcában és Király utcában található ingatlanok. Az eredeti épületek helyén az új komplexumot a Gozsdu Alapítvány 1900-ban kezdte tervezetni, majd két évvel később építtetni. A Gozsdu-udvart Czigler Győző egyetemi tanár, ko-

rának jeles építésze tervezte, akinek jelentősebb munkái között tartják számon a Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola épületét, a Budapesti Műszaki Egyetem kémiai és fizikai pavilonját, a Gourmand eszpresszót és a Széchenyi fürdőt.

A Király és Dob utcát összekötő 4800 négyzetméteres udvarláncot hét épület és az épületek által közrezárt hat udvar alkotja. Ez a sajátos és egyedi passzázs egyfajta átjáróházláncot alkotva köti-fűzi egybe a két párhuzamosan futó belvárosi utcát. Az épülettömbök lépcsőházai az udvarokat összekapcsoló boltíves átjárókból nyílnak. A létesítmény a legszebb szecessziós formanyelven fogalmazódott meg. A néhol eklektikába hajló tereket csiszolt és maratott üvegfelületek, tükröberakásos mennyezetek, kovácsoltvas lépcsőkorlátok díszítik. A Gozsdu-udvar jelenleg kísértetjárta hely. Üres udvaraiban leginkább csak a filmesek fordulnak meg, megfelelő környezetet keresve századfordulós témájú alkotásaikhoz. Az épülettömböt 1999-ben értékesítették magánbefektetőknek, ezzel megteremtve annak lehetőségét, hogy az egykoron Budapest egyik legszebb épületének tartott Gozsdu-udvar újra régi pompájában tündököljön. □

Igyekszem az élet napos oldalán járni

Simon Gyula vaskereskedő 1913. december 11-én született, Újpesten. Szüleivel és három fiútestvérével a Tavasz utcában laktak. 2002-ben „Ad Honorem Újpest” emlékérmét kapott az Újpesti Közművelődési Körtől.

– *Milyen volt a gyermekkor? Kérem, mondjon pár szót a családról, amelyben nevelkedett!*

– Édesapám, Simon János kereskedő volt. Szüleim házasságának negyedik évében kitört az első világháború. Apámat behívták katonának. Nagyon nehéz körülmények közé kerültünk. Sokat nélkülöztünk, édesanyám batyuzni járt vidékre. Iparcikket cserélt élelemre. Ketten voltunk gyerekek, a bátyám, Lajos és én. Míg édesanyám vidéken járt, a szomszédok vigyáztak ránk. Engem, mint másodszülöttet, kislánynak vártak. Már születésem előtt készen volt a párnám, benne volt a monogram, a G betű, hiszen Gizi leszek, édesanyám után. Mikor világra jöttem, nagy volt a megdöbbenés. A párnára hímeztek egy y-t, így lettem Gyula. Tulajdonképpen kétszer születtem. A nálunk dolgozó lány szabadságra utazott haza, Nyírára. Anyám engedélyével

engem is magával vitt. Akkor hatéves voltam. Torokgyíkfertőzést kaptam, anyám megálmodta, hogy hívom. Azonnal utánunk jött. Az akkor gyógyíthatatlan betegségből ő kezelte ki. Petróleumos ronggyal törölgette a torkomat, így imádkozott vissza az életbe.

Öcséim a háború után születtek: 1918-ban Ernő, 1927-ben Jancsi. Édesapám 1925-ben önállósította magát, megnyitotta vas- és asztaloscikküzletét az Árpád út 112.-ben.

– *Mi volt a kedvenc játékuk, kik voltak a barátaik?*

– Gyermekkoromban a Tavasz utca is földes volt, s mi, gyerekek sokszor nyakig elástuk egymást a homokba. Volt egy család, a gyerekek nagyon kedves barátaim voltak, az édesapjuk városházi tisztviselő volt, Einwagnak hívták őket. Sokat fociztunk rongylabdával, más nem volt. Harisnyát tömtünk ki és tekertünk össze, abból csináltunk labdát. Minden öröm volt. Később sokat jártunk a Katolikus Körbe, a Liszt Ferenc utcába és persze a Tungsram strandra.

Ez az említett barátom kikerült Németországba, Münchenben lett tisztviselő. Jól megtanult németül, és olyan kiválóan alkalmazkodott a körülményekhez, hogy végül 22 német beosztottja lett. Később többször vendégül látott engem, s amikor Pestre jött, én voltam a házigazda. Egyébként én előbb jártam ott, mint ő. A második világháborút megelőzően fél évig Münchenben fejlesztettem szakmai ismereteimet.

– *És jött a második háború. Hogyan élték meg az utolsó időket, mikor már a közvetlen közelben zajlottak a harcok?*

– Újpesten simán átvonultak az oroszok, a fő cél Budapest volt, és annak bekerítése. Én is voltam katona, pontosabban katonazenész, klarinétoztam. Részt vettem az erdélyi és a felvidéki bevonulásban. 1944-ben leszereltek.

– *Hogy ment az üzlet?*

– Az üzletünk szépen fejlődött, megvolt az állandó vevőkörünk. Vevőink között voltak például Fericsán Ágostonék, Kálmán Imréék,

Simon János vaskereskedése az Árpád út 112. szám alatt

Schäffer Alberték. Ők mindnyájan nagyon jó bútorokat gyártottak, a háború előtt még Angliába is exportáltak. A 20 újpesti cég közül a Simon Vaskereskedésben volt a legnagyobb a választék. Olyannyira, hogy a konkurencia is hozzánk küldte a vevőket, mert nálunk minden kapható volt. Ezért nem szenvedtünk semmiben hiányt, mindenünk megvolt.

– *Hogyan alakult az életük a háború után? Önöket is elérte az államosítás?*

– 1945-ben és a következő években mindannyian az üzletben dolgoztunk. Jancsi öcsém gépkocsival intézte a beszerzést és a kiszállítást. Édesapám halálát követően, 1948-ban átvettem az üzlet vezetését. A céget 1952-ben államosították.

– *Mi történt a családdal az '50-es évek után?*

– 1952–56 között az Ipari Szövetkezet anyagbeszerzője voltam. 1973-ig az Északpesti Hermész ÁFÉSZ üzletvezetőjeként dolgoztam. 1984-ben ismét vas-műszaki üzletet nyitottunk, most már a fiammal közösen, a Baross utca 128.-ban. (A Fóti út sarkánál az üzlet ma is megvan.) Pár éve eladtuk, mert a fiam elfoglaltsága miatt már nem tudta vállalni a vezetését.

Ernő testvérem közgazdász-doktorátust szerzett. Meghalt már sajnos ő is, mint Lajos bátyám. Ötven éven át beteg volt, nem is mertük remélni, hogy ilyen sokáig fog élni. 80 éves volt, amikor meghalt. Jancsi öcsém a Rákosi-éra alatt elítélt volt, bányában dolgozott három évig. Hét km-t kellett a tárnában naponta gyalogolnia a fejtéshez és vissza. Nehéz élete volt. '56-ban, amikor bejöttek az oroszok, mondtuk neki, jobb lesz, ha elhagyod az országot, mert esetleg visszakerülsz a bányába, ha úgy fordul a helyzet. Kiment Kanadába. Sajnos, már ő sincs köztünk, agyvérzést kapott az utcán, és meghalt. Azt hitték, hogy részeg, és nem kapott időben életmentő oxigént.

– *A fotóalbumát nézegetve látom, hogy sok mindent csinál: sportol, bridzsel, világot jár, verset ír. Teljes életet él.*

– Annyi minden történt velem az életben, mondhatni színes életem volt. Igyekszem az élet napos oldalán járni, mert valóban sokat dolgoztam azért, hogy ma egy kicsit könnyeb-

ben tudok élni. A versírásról annyit, hogy azt szoktam mondani, bennem három költő verszett el: alakom olyan, mint Petőfié, a szám Arany, az agyam meg Tompa.

– *Kezdjük talán az utazásokkal, hol, merre járt?*

– Társasutazással sok helyen. Korábban a feleségemmel együtt jártam a világot, sajnos, ő már meghalt, azóta egyedül utazom. Japántól Európán át Kubáig sok helyen megfordultam.

– *Japán egzotikus ország. Van-e olyan élménye, amit szívesen megosztana velünk?*

– A Malév Japánba tartó első közvetlen járatának első útjára jutottam el. A szándék az volt, hogy a japán turistákat egy úttal hozzák el Magyarországra, és innen szállítsák esetleg tovább őket más európai országokba is. A magyarok pedig így viszonylag rövid idő alatt kijuthattak Japánba. Meghirdették, időben jelentkeztem, és a tévéstábbal mentem ki, 99 ezer forintért 12 napra, egy csodálatos üdülésre. Tényleg olyan élményt nyújtott, ami kevés magyar embernek jutott osztályrészül. Csodálatos szállodát kaptunk. Nagyon érdekesek ezek az emberek. A gépkocsivezető és az utca-seprő is fehér kesztyűben dolgozik. A gyárak biztosítják, hogy aki náluk tanul, az egész életében náluk dolgozhat. A létbiztonság nagyon nagy dolog. És válás sincs Japánban. Eszembe jutott egy japán vicc, ami az életvitelüket jól jellemzi: A gyárban a beosztottak figyelik, hogy a vezető mikor megy el, mert addig nem hagyhatják el a munkahelyet, amíg ő ott van. Mikor a főnök elmegy, ők is lelépnek. (Ez nem egy megszokott dolog, mert sokszor éjjel is dolgoznak.) A következő napon megint elmegy a főnök, a beosztottak is szedelőzködni kezdenek, de az egyik nem mozdul. Mi van veled, miért nem jössz? – kérdezik a többiek. – Nem megyek, mert tegnap is majdnem lebuktam. – Hogyhogy? – Megyek hazafelé, és látom, hogy a főnök autója a mi házunk előtt áll. Benézek az ablakon, a főnök a feleségemmel pezsgőzik a szobában.

– *Szintén a fotóalbumból tudom, hogy gyakran tölti Balatonfüreden az idejét. Honnan jött az ötlet, hogy üdülőjogot vásároljon itt?*

– Gyakran jártunk le a Balatonra. A sógornőm és a húga még az édesapjuktól kaptak egy-egy kis apartmant. Őket is sokszor meglá-

togattuk. Régi vágyam volt egy kis nyaraló errefelé. Volt ugyan egy telkünk Fenyvesen, de az a víztől nagyon messze van. 10 évvel ezelőtt lehetőség adódott a vételre, mert egy idősebb házaspár, akiknek Füreden és Szentendrén is volt egy ilyen tulajdonuk, az ingázás elkerülése miatt eladták a balatonit. Sikerült másfél millió forintért megvenni. Most éppen Valentin-napra írok egy verset a sógornőmnek, akivel a hétvégéket legtöbbször együtt töltjük ott. Ő némettanárnő, hétközben el van foglalva, én is kötök néha egy-egy üzletet a régi kapcsolatokon keresztül. És a bridzs is időt vesz el.

– *Egy szép aranyérmet látok a falon. Ez egy sportsiker eredménye?*

– 85 éves koromban részt vettem az öbölátúszó versenyen. Wesselényi-émlékverseny ez tulajdonképpen, Füred és Tihany között, a táv 3600 méter. Egy videokamera fel is vett engem, rám ismertek, mert elkiabáltam magam a rajtnál, hogy Hajrá Újpest! Az aranyérmet 1998-ban kaptam, korosztá-

Simon Gyula a Baross utcai üzletben

lyomban első lettem. Nagy próbatétel volt. A Marinában tréningeztem, mindennap leúsztam 1000 métert. De más az élővíz. Az áramlatokon kívül déli szél is volt, éppen szembe fújt. Az egyik őrhajónak állított vitorlásról be is kiabáltak nekem, hogy bácsi, nem akar kiszállni? Nem, mondom, most már látom a célt, már nem szálllok ki.

A Volkswagen tulajdonostársának Füreden van a vitorlása, az a legnagyobb hajó ott. Voltam már azon is, mert ő is bridzspartnerem.

– *Ez a bridzsszenvedély mióta tart?*

– Már ötven éve játszom. Általában a társaság van előbb, és valaki tud bridzselni. A másik pedig kezdi lassan-lassan elsajátítani, mert

ez is olyan, mint a sakk. Egyszerre nem lehet megtanulni. Nagyon gyorsan kell kapcsolni, és a rengeteg variációt mind tudni kell alkalmazni. Epp ezért komoly irodalma van a játéknak. Ezer és ezer variációja miatt nagyon érdekes partik alakulnak ki. Ilyen volt most a legutóbb az Óbudai Társaskörben. Megkért egy kolléga, segítsen ki, mert az ő partnere akkor éppen vidéken volt. Egyébként két partiban játszom. Az egyik a Külvárosi Kávéházban éppen ma lesz. Partnereim itt Lányi Csaba festőművész, Mező János testnevelő tanár és egy volt patikus, Darányi Sándor.

– *A testi és szellemi kapacitás folyamatos karbantartása nagyon jól konzerválja az embert. Akár húsz évet is letagadhatna. Milyen tervei vannak az idei évre?*

– Én is így vagyok ezzel. Nem érzem a korom szerencsére. Bükfürdőn voltam a lánnyommal, aki gyógyhatású termékek forgalmazásával foglalkozik. Voltam Hévízen is, nagyon kellemes volt. A nyáron már a Balaton következik.

– *Gyermekei, unokái veszik körül.*

– Zsuzsa lányom Budán lakik, nagyon szép helyen, a Schmitt-kastélynál. A fiam mérnök. Öt unokám van, a legkisebb most fog érettségizni. Sokszor van együtt a család, ünnepeinken egy-egy saját verssel szoktam köszönteni őket. Hálás vagyok a sorsnak, hogy ilyen szép életem van, remélem, a Jóisten megsegít, és a 100. születésnapomat is megérem majd. □

A királyasszony lovagja

Négy bohém fiú élt Újpest belvárosában, az 1920-as években. Művészetpártolók voltak, és magas beosztásúak lettek.

Az első dr. Kovács József, akkor még rendőrkapitány, később tanácsos. Édesanyjával lakott a Lőrincz utca 66.-ban, a saját házukban. Jóska és édesanyja az utcai frontot lakták, külön-külön. A két egyszobás lakás teljesen független volt, külön bejárattal. Kovács dr. lakása az agglegények módján volt berendezve, keskeny, hosszú előszoba gardrób szekrénnel, mely szekrények bejárata különböző helységeket rejtettek: vécét, mosdót, fürdőszobát, kamrát.

A második személy – apám –, dr. Salamon Lajos szintén rendőrkapitány volt, akkor még a Mária utca 71.-ben lakott, a Lőrinc utca és Deák utca között. A szüleivel élt, akik az udvar hátsó részében egy gyönyörű kétszobás összkomfortos, nagy teraszos külön álló lakásban laktak. A harmadik fiatalember, Zsótér Ákos festőművész, a Deák utca és a Mária utca sarkán lakott. A társaság negyedik tagja Gerendai Tibor, művésznevéen Tizián volt, akinek fotószalonját sokan ismerték Újpesten.

A négy barát a művészet különböző ágaiban alkotott. A 20-as évek végétől már ritkábban jártak össze, mert Salamon dr. és Tizián családot alapított. A 1930-as évek zsidótörvényei miatt Zsótér Ákos elhagyta az országot.

Mielőtt elutazott, édesapám rávette, hogy fesse le a családot, édesapámról és édesanyámról portrét készített, míg rólam egy kis játékautós képet festett. 1939-ben, fénykép után, Tizián mester festette meg a húgom arc-képét. Mind a négy kép átvészelte a háború borzalmait, a kitelepítést, az 1956-os eseményeket, s a mai napig a húgom szobája falán díszelnek.

1980-as években lehetőségem nyílt az utazásra, s jelentkeztem egy angliai társasútra. A véletlen még itthon összehozott a bridzsklubban egy Zsótér nevű, idősebb családdal.

Érdeklődni kezdtem a festővel való feltételezett rokonságukról. Miután a baráti beszélgetéssel azonosították az újpesti rokonságot (magát a festőt), megkértem, mondják meg a mester címét, szívesen meglátogatnám. Londonba érkezve a szállodából felhívtam őket. Nagyon barátságosan fogadtak, miután közöltem, hogy ki vagyok Újpestről. Megbeszéltük a randevút, hogy felkeresem őket másnap. A szállodától elég sokat kellett gyalogolnom, amíg végre a lakásukhoz értem. Odon bérház kapualjából a földszinten nyílt a lakásuk, melyben 3-4 szoba volt, század eleji bútorokkal berendezve. Népes család fogadott. A 90 év fölötti mestert akkor mosdatták, öltöztették. Családtagjai tört magyarsággal beszéltek, sőt volt olyan, aki egyáltalán nem is tudott magyarul. Amíg a mester előkerült, mint egy csodalényre bámultak rám. Miután a művész bejött a szobába, a beszélgetés tiszta magyarsággal folytatódott tovább. Sokat kérdezett apámról és Kovács „Jusufról”. Ez a két ember az ifjúságát jelentette. Festményeiről fényképeket vittem, és azt adtam át neki. Ekkor tudtam meg, hogy híres festő lett Angliában, megfestette a My Fair Lady szereplőit, s a királynő lovaggá ütötte. Pár óra szíves beszélgetés után igyekeztem vissza a hotelba, a délutáni közös programra.

Hazajövetelem után egy évre gyászjelentést kaptam, hogy Zsótér Ákos elhunyt. □

Idősebb Salamon Lajos és felesége Zsótér Ákos festményein

Az általános iskolák számára készült oktatási segédanyag a Karinthy Frigyes ÁMK és a Homoktövis Környezetvédelmi Oktatóközpont gondozásában jelent meg. Szerkesztője és szakszövegírója dr. Kriska György. A film hat nagyobb egységre bontva mutatja be környékünk élővilágát, biológiai értékeit. Megtudjuk belőle, hogy a homoktövis Magyarországon ma már csak az itt lévő természetvédelmi területen található meg természetes élőhelyén. Megismerkedhetünk a Farkas-erdő fafajtaival és az ártéri lápos növényzettel. Az itt lévő fűzfélék között él a tajtékös kabóca, a keringőbogár vagy a bűvárpók, mely gyermekkorunk „csodapókjaként” talán ismertebb lehet. Az érdeklődők három patakunk – Szilas, Csömöri, Mogyoródi – élővilágát is megismerhetik. Mindent megtudhatunk a még megmaradt két dunakeszi tőzegtőről és a Palotai-szigetről is. A 80 perces videofilm mellett erről a témáról multimédiás CD-változat is készült.

A Homoktövis Környezetvédelmi Oktatóközpont kiadásában megjelent videofilm kiegészítője annak a segédkönyvnek, mely a környezeti nevelés részeként a hulladékfeldolgozás és -hasznosítás történetét mutatja be. Rövidfilmjük követi a szelektív hulladékgyűjtés során különválasztott háztartási papírhulladék útját a feldolgozóüzemig. Betekintést nyerhetünk a papírhulladék feldolgozásának fázisaiba a bálázástól a hullámpapír elkészültéig.

Mindkét videofilm megtalálható a helytörténeti gyűjtemény könyvtárában.

Adomány

Dr. Horváth József, a Lisy Fényrendszer Rt. elnöke hasznos adománnyal lepte meg az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményt. Az intézmény raktározási feltételeinek javításához polcrendszereket adományozott. Ez a segítség lehetőséget teremt a gyűjtemény más önálló gyűjteményi egységekkel történő gyarapítására is.

Kriszt Lajos-díj

2005. január 28-án az újpesti városháza tárgyalótermében átadták a Kriszt Lajos néhai újpesti főszámvevő emlékére alapított díjat. A kuratórium döntése alapján az idei kitüntetést Gera Antalné, a polgármesteri hivatal pénzügyi osztályának munkatársa vehette át.

Iskolatörténeti kiállítás

A városligeti Vajdahunyadvárban március 2-án megnyílt a Könyves Kálmán Gimnázium fennállásának századik évfordulója tiszteletére rendezett iskolatörténeti kiállítás. A tárlat március 27-ig tekinthető meg.

Helytörténeti vetélkedő

Idén is lesz helytörténeti vetélkedő, ezúttal általános iskolák részére. Az április 15-én sorra kerülő versenyre kilenc intézmény nevezett. A helytörténeti alapítvány tagjai január 28-án a felkészítő tanárok részvételével konzultációt tartottak.

Támogatókat várnak

Az Újpest Helytörténeti Alapítvány több mint egy évtizede kutatja, ápolja Újpest helytörténeti emlékeit, évi rendszerességgel helytörténeti vetélkedőt szervez. Az alapítvány az elkövetkező időszakban elkészíti és kiadja az Újpest digitális leltárát tartalmazó CD-t. A kuratórium tagjai kérik, hogy – aki teheti – személyi jövedelemadójának 1%-ával támogassa az alapítványt, amelynek adószáma: 18040609-1-01.

Márciusi számunkban az 1., 9., 10., 11., 14. és a 15. oldalon látható fotókat és dokumentumokat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.